

IGAZOLHATÓ-E A TERMÉSZET JOGALANYISÁGA, ÉS SZÜKSÉGE VAN-E A TERMÉSZETNEK JOGOKRA? JOGELMÉLETI VIZSGÁLÓDÁSOK**

<https://doi.org/10.51783/ajt.2026.2.01>

Ez a tanulmány az utóbbi két évtizedben jelentős térnyerést mutató, a természeti ökoszisztémáknak jogalanyiságot biztosító („Rights of Nature”, a továbbiakban: RoN) koncepciót veszi górcső alá.

A RoN képviselőinek többsége szerint, mivel számos országban már jogokat kapott a természet, ezért a jogalanyiságát felesleges vitatni. Jelen írás azonban nem kerüli meg annak a jogelméleti kérdésnek a körüljárását, hogy egyáltalán igazolható-e a természet jogalanyisága. Ennek érdekében az ismert jogosultságelméletek, az akarat- és érdekelmélet álláspontjainak elemzése révén mutat rá arra, hogy a természet jogalanyisága még az érdekelmélet képviselőinek többsége szerint is nehezen igazolható, ezért a jogelméleti plauzibilitás érdekében a természet jogaiért küzdő mozgalomnak engedményeket kell tennie. A tanulmány másik központi kérdése: szüksége van-e a természetnek a jogalanyiságra? Mit adhat nekünk a jogosultságok nyelvezete, amely miatt az hasznos lehet egy eddigieknél hatékonyabb környezetvédelmi szabályozás megvalósításának érdekében? A szerző az elemzése végén arra az álláspontra helyezkedik, hogy a természet jogalanyiségének elismerésére olyan újszerű jogi megoldásként érdemes tekintenünk, amely jelenleg – a konceptuális gyengeségei ellenére is – a természet iránti kötelezettségeink legerősebb igazolását adja.

I. BEVEZETÉS

Hajlamosak vagyunk azt feltételezni, hogy a jogfosztott („rightless”) dolgok jogtalansága a természet rendje szerint való, nem pedig valamilyen aktuális *status quo*-t támogató jogi konvenció. Így könnyen elhalaszthatjuk bizonyos döntések morális, társadalmi és gazdasági összetevőinek mérlegelését.¹

Ezen gondolkodás olyan – mai fejjel olvasva – megrázó gondolatok szöveggé formálására képes, mint az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának Dred Scott v.

* PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 4028 Debrecen, Kassai út 26. E-mail: jakkelbarbara@gmail.com.

** A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-25-3 kódszámú egyetemi kutatói ösztöndíj programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ Christopher D. STONE: „Should Trees Have Standing? – Towards Legal Rights for Natural Objects” *Southern California Law Review* 1972/45. 450–501.

Sandford ügyében megfogalmazott indokolás. A bíróság a feketéktől „mint alárendelt és alacsonyabb rendű lényektől, akiket a domináns faj leigázott” tagadta meg az állampolgárságot.² De ugyanilyen elképesztőnek tűnnek egy másik, 19. század eleji bírói döntés mondatai, amelyben egy wisconsini nő ügyvédi tevékenységére vonatkozó igényét az alábbi indoklással utasították el: „A természet törvénye a női nemet arra rendeli és teszi alkalmassá, hogy fajunk gyermekeit szülje és nevelje, valamint a világ otthonait gondozza. [...] A nők egész életen át tartó hivatásai, amelyek nem összeegyeztethetők nemük radikális és szent kötelességeivel, mint például a jogi szakma, eltérnek a természet rendjétől.”³

Ezek az idézetek Christopher Stone 1972-ben írt „Should Trees have Standing?” című, vitaindító szövegéből származnak; a természet jogaival foglalkozó szakirodalom az ő írására vezeti vissza a természet vagy annak egyes összetevőinek jogokat adó koncepció („Rights of Nature”, a továbbiakban röviden: RoN) gyökereit.

Stone úgy vélte, hogy minden alkalommal, amikor valamilyen új „dolognak” szeretnénk jogokat biztosítani, a javaslat furcsának, ijesztőnek vagy nevetségesnek tűnik. Ez azért van, mert amíg a jogfosztott meg nem kapja a jogait, addig nem tudunk rá másképp tekinteni, csak mint valamilyen számunkra (a jogokkal rendelkezők számára) hasznos dologra. Az emberiség erkölcsi fejlődésének története azonban arról szól, hogy bár az ember kezdetben csak a szűk környezete iránt érzett szimpátiát, idővel képessé vált arra, hogy szimpátiáját minden „fajához tartozó” emberre (még a társadalom „haszontalan tagjaira is”), majd végül az alacsonyabb rendű állatokra is kiterjessze. Stone szerint a jog története is ezzel az erkölcsi fejlődéssel párhuzamos: a gyermekek, nők, rabszolgák, feketék, pszichiátriai betegek és fogyatékkal élők jogalanyiságának térnyerése végső soron oda kell vezessen, hogy a természetnek is jogokat adjunk. Stone gondolatai óta a kép sokkal borúsabb: olyan fogalmak váltak tudományos evidenciává, mint az antropocén korszak,⁴ az éghajlatváltozás és a globális felmelegedés, a túllövés állapota,⁵ a bolygó határok átlépése,⁶ valamint az ezeket keretbe foglaló ökológiai válság.

² Judgment in the U.S. Supreme Court Case Dred Scott v. John F. A. Sandford 3/6/1857.; STONE (1. lj.) 453.

³ Judgment of the Wisconsin Supreme Court in Case Lavinia Goddell, 39 Wisconsin. 232, 245 (1875); STONE (1. lj.) 455.

⁴ Az ipari forradalom és a gőzgép feltalálása óta az emberi destruktív tevékenység a Föld bolygóra nézve olyan jelentős, hogy sokan Paul Crutzen ötlete alapján a jelenkort antropocén korszaknak nevezik. Ez egy válságkorszak, mert az ember környezetpusztítása olyan mértékű, hogy az az éghajlatváltozást, a biológiai sokféleség csökkenését és kiterjedt környezetrombolást magában foglaló globális környezeti válság tudata jellemzi. Az antropocén korszak átfogó filozófiai értelmezésére lásd HORVÁTH Márk: *Az antropocén. Az ökológiai válság és a posztantropocentrikus természetkulturális viszonyok* (Budapest: Prae 2021).

⁵ A túllövés kifejezést eredetileg Wackernagel és munkatársai alkalmazták, amikor kiszámolták az emberiség ökológiai lábnyomát, és összehasonlították a bolygó eltartó képességével. Az ökológiai lábnyom az a földterület, amely biztosítja az emberiség ellátásához szükséges forrásokat, és abszorbeálja a kibocsátott szennyező anyagokat. A hozzáférhető földterülettel összehasonlítva arra jutottak, hogy az emberi forráshasználat jelentősen túlhaladja a Föld eltartóképességét. BÁNYAI Orsolya: *Energiajog az ökológiai fenntarthatóság szolgáltatásban* (Debrecen: 2014) 16.

⁶ A „bolygóhatárok keretrendszer” természettudományos koncepció, amely biztonságos működési teret határoz meg az emberiség számára a Föld rendszerének stabilitását szabályozó, eredendő biofizikai

Ezek a fogalmak mind valamilyen posztapokaliptikus víziót tesznek realitássá, amelyek mindegyikében közös, hogy az ember maga okozza, és ezáltal erkölcsileg felelőssé tehető azért a válságért, amely oda vezet, hogy fennmaradásunk végzetesen veszélybe kerül. A nemzetközi tudományos közösség széles körben elismert tagjai között konszenzus van a tekintetben, hogy az emberi tevékenység olyan jelentősen károsította a Föld ökoszisztéma-rendszereit, hogy a bolygó hamarosan nem tudja biztosítani az emberiség számára biztonságos létezés feltételeit.⁷

A RoN hívei általában úgy vélik, hogy elképzelésük igényét épp az hívta életre, hogy a számos borús vízió ellenére a környezetvédelmi szabályozásunk továbbra sem hatékony, ugyanúgy romboljuk a körülöttünk lévő természetet, mintha nem lenne holnap. Ez pedig abból adódik, hogy a meglévő környezetvédelmi szabályok nagyrészt antropocentrikusak, a környezetet csupán az emberi érdekek mentén védik, a környezetre kiaknázandó erőforrásként tekintenek, épp ezért a meglévő környezetvédelmi szabályok inkább szabályozzák, mintsem megállítják a természeti világ pusztulását.⁸ A megoldáshoz az ember és természet viszonyát átértékelő szemléletre lenne szükség, amely a természetet és a természeti ökoszisztémákat önmagukban is értékesnek tartja, nem csupán az emberi érdekek szempontjából való hasznosság alapján. Ezt a megközelítést jeleníti meg a RoN koncepció, amely a természetnek vagy a természet bizonyos részeinek, például folyóknak, erdőknek és más ökoszisztémáknak való jogosultságok adását kívánja előmozdítani.

A tanulmány második fejezete Stone természet jogaira vonatkozó érveinek ismertetésével indít (II/1.), majd bemutatom, hogy a globális környezeti válság és az ember természethez fűződő viszonyának változását sürgető környezetetikai irányzatok hogyan hívták elő a RoN koncepciót, mint a hagyományos környezetvédelmi szabályozástól hatékonyabb, a válság megoldását segítő jogi megoldást (II/2.).

A RoN-koncepció Martin és Kauffmann értelmezésében egyszerre jelent jogfilozófiát („Föld-jogtudomány”) és az ökoszisztémákat jogalanyként elismerő jogi rendelkezéseket (II/3). A RoN alapjául szolgáló filozófia szerint az embereknek a jogi, politikai, gazdasági és társadalmi rendszereiket hozzá kell igazítaniuk a természeti világ tényleges működéséhez, ahelyett, hogy megpróbálnák a természetet az emberi akaratnak alávetni, a fenyegető éghajlati és biodiverzitási válság megoldása ezen paradigmaváltás nélkül nem lehetséges. A RoN különböző megoldásainak csoporto-

folyamatok alapján. A keretrendszer megalkotása óta többször átdolgozták, 2023 szeptemberében egy tudóscsoport először számszerűsítette azt a kilenc folyamatot, amely a Föld rendszerének stabilitását és rugalmasságát szabályozza. A kutatócsoport arra a következtetésre jutott, hogy a kilenc határból már hatot átlépett az emberiség. A határok átlépése növeli a nagyszabású, hirtelen vagy visszafordíthatatlan környezeti változások kialakulásának kockázatát. JAKKEL Barbara: „A klímaváltozás emberi jogi megközelítése és az emberi jogok antropocentrizmusa” *Pro Futuro* 2024/2. 4., <https://doi.org/10.26521/profuturo/2024/2/15119>.

⁷ BÁNYAI Orsolya: „A környezetpolitika múltja, jelene, jövője – gondolatok egy könyv alapján” *Pro Futuro* 2018/1. 187., <https://doi.org/10.26521/profuturo/2018/1/4696>.

⁸ Guillaume CHAPRON – Yaffa EPSTEIN – José Vicente LÓPEZ-BAO: „A rights revolution for nature” *Science Magazin* 2019/363. 1393., <https://doi.org/10.1126/science.aav5601>. Jan Laitos szerint egyenesen kimondható, hogy a környezetpolitika és a környezetvédelmi szabályozás megbukott. Jan LAITOS: *Why Environmental Policies Fail* (Cambridge: 2017), <https://doi.org/10.1017/9781316343326>; BÁNYAI (7. l.) 187.

sításához is a szerzőpáros felosztását használtam, mely szerint elkülöníthető egymástól a természet jogainak modellje és a jogi személyiség modellje, a kétféle modell megértéséhez demonstratív céllal hoztam példákat. A példák sorából kitűnik, hogy ma már egyáltalán nem beszélhetünk távoli, egzotikus jogi megoldásként a RoN eredményeiről, hiszen Európa országaiban is voltak hasonló kezdeményezések az elmúlt években, többek között Magyarországon is.

A RoN-nal való megismerkedést követően a középpontba a természet jogalanyiságának kérdését állítom, amelyet a létező jogosultságelméletek felől vizsgálók (III. fejezet).

Először is, vizsgálom azt a kérdést, hogy lehet-e a természet jogalany (III/1.). Bár a RoN képviselői általában figyelemelterelésnek tartják ennek a kérdésnek a feltevését, mivel abból indulnak ki, hogy a természet már számos országban jogokat kapott, ezért a jogalanyisága nem vitatható, én azonban igényt tartok a jogelméleti plauzibilitásra.

A jogalanyiság, jogosultságok kérdése része azoknak a klasszikus kérdéseknek, amelyekre a konceptuális jogelmélet fókuszál. A konceptuális jogelmélet a jogi fogalmak tisztázásával foglalkozik, valamint azon további fogalmak elemzésével, amelyekre a jog fogalmának tisztázásakor támaszkodnunk kell.⁹ A tanulmányban a természet jogalanyiságára vonatkozó alapkérdésemet a jogelmélet területén releváns szerzők munkáira és a szakirodalmi diskurzusra reflektáló analitikus módszer segítségével fogalmazom meg.

Az a kérdés, hogy egyáltalán lehet-e jogalanyisága a természetnek egy plauzibilis elmélet szerint, több szempontból is fontos. Egyfelől, az az állítás, hogy a természetnek azért lehetnek jogai, mert a pozitív jog szerint vannak jogai, azon alapul, hogy a jogalkotó bárkit és bármit felruházhathat jogokkal, nincsenek konceptuális vagy fizikai feltételei a jogalanyiságnak. Csakhogy a jogok gyakorlásának vannak fizikai és konceptuális feltételei, ezek hiányában értelmetlen egy létezőt jogokkal felruházni. A természet jogalanyiságára vonatkozó állítás tehát nem a jogalkotóra való hivatkozás, hanem azért és abban az esetben lehet plauzibilis, ha a jogalanyiság plauzibilis háttérelméletére támaszkodik.¹⁰

Másrészt, az, hogy hogyan terjesztem ki a jogalanyiság fogalmát, a bíróságok által használható jogi érvelésre is közvetlen hatást gyakorol. Tehát ez egyfajta dogmatikai tudás. De mint dogmatikai tudás a már létező jog- és alkotmányos elvekkel összhangban kell értelmezni vagy éppen továbbfejleszteni a koherencia elvének megfelelően. A jogalany fogalmának új konstrukcióját összhangba kell hozni a bíróságok által is használt jogászai racionalitással. Ezért lehet szükség a körültekintő jogelméleti vizsgálódásokra, hogy ezt lehetővé tegyünk.

A fejezetben előbb az akarat- és az érdekelmélet megközelítéseit ismertetem, rámutatva, hogy a RoN-nak mindenképpen az érdekelmélet valamilyen változatára kell támaszkodnia.

⁹ Bódi Máttyás: „A jog és erkölcs közötti viszony” *Miskolci Jogi Szemle* 2007/2/2. 7–10.

¹⁰ Ezt a megközelítést jogi voluntarizmusnak nevezi, és a gyerekek jogalanyiságának kérdése kapcsán vizsgálja. Lásd Györfi Tamás: „A jogosultságok önállósága és a jogalanyiság kérdése” in Ficsor Krisztina – Györfi Tamás – Szabó Miklós (szerk.): *Jogosultságok – elmélet és gyakorlat. A Miskolci Egyetem és a Miskolci Akadémiai Bizottság által 2008. december 5-én és 6-én rendezett konferencia anyaga* (Miskolc: Bibo 2009) 47–62., 50.

Csakhog, még ha ki is mutatjuk, hogy a természeti entitásoknak vannak érdekeik, az érdekelmélet képviselőinek többsége a jogalanyiságot az érzőképesességhez köti, vagy valamilyen belső/végső értékességhez (Raz, Kramer, Singer, Feinberg). Arra törekszem, hogy olyan érdekelméleti megközelítéseket mutassak be, amelyek felől plauzibilis lehet a természetnek jogalanyiságot adni (Epstein, Williams).

Ha ezt megválasztottuk, még mindig nyitva marad egy további dilemma, amely arról szól, hogy egyáltalán van-e értelme a természetnek jogokat adni (III/2). Ez a felvetés egyrészt arra kérdez rá, hogy mi értelme annak, hogy a jogosultságok nyelvén fogalmazzuk meg az igényeinket, másrészt arra, hogy előbbre viszi-e a környezet védelmét, ha kiállunk a RoN mellett (Weis).

A záró fejezetben (IV.) összefoglalom az általam bemutatott, a természet jogalanyiságára vonatkozó vita kereteit, főbb álláspontokat, melyek mentén kibontakozik, hogy mindkét oldal érvelésének vannak gyengeségei, épp ezért a RoN politikai megközelítését javaslom, mint kompromisszumos megoldást, és ehhez etikai megfontolásokat is fűzök.

II. A RON KIALAKULÁSA

II. 1. STONE: LEGYENEK-E A FÁKNAK JOGAIK?

1972-ben a Walt Disney cég szeretett volna szórakoztató-központot létrehozni az akkor még természetes állapotú kaliforniai Mineral King-völgyben, azonban kaliforniai környezetvédők tiltakozni kezdtek a tervezett beruházás ellen.¹¹ A Sierra Club nevű környezetvédő egyesület pert indított a Walt Disney ellen, arra hivatkozva, hogy a beruházás a terület természeti egyensúlyának szétrombolásával és az ott élő fajok eltűnésével jár.¹² A bíróság elutasította a Sierra Club keresetét, mivel semmilyen érvényesíthető jogcímet nem találtak a panaszra, hiszen a Sierra Club érdekei közvetlenül nem sérültek. A per a fellebbviteli bíróság elé került, miközben Christopher D. Stone kaliforniai professzor terjedelmes cikket tett közzé a fák jogalanyiságáról. Stone szerint a Sierra Club azért veszítette el a pert, mert a közvetlen kára minimális volt, miközben a völgynek okozott kár óriási. Stone cikke hatalmas sikert aratott, bár a pert a Sierra Club elveszítette, és a tervezett szórakoztatóklub megépült, az írására a természet jogai koncepció hívei általában kiindulópontként hivatkoznak.¹³ Az alábbiakban Stone írásának fontosabb részeit foglalom össze.

¹¹ JÁVOR Benedek: „Legyenek-e a fáknak jogaik?” www.tabulas.hu/cedrus/2001/04-06/okoetika.html; BÁNYAI Orsolya: „Az élőlények jogalanyiságának környezeti etikai háttere” *Debreceni Jogi Műhely* 2007/4.

¹² Judgement of Supreme Court of the United States *Sierra Club v. Rogers Clark Ballard Morton*, 405 U.S. 727 (1972).

¹³ Bár Stone-t választottam kiindulópontként, mivel a természet jogainak első érdemi leírása hozzá köthető, létezik olyan álláspont is, amely a természetjog (vagyis az ember által alkotott szabályok felett álló magasabb rendű törvények) és a természet jogai elismerésének összefüggéseire rámutatva a görög és római etikát jelöli meg, majd a 17. században is beazonosíthatónak vél bizonyos, a „természet lelkére” utaló filozófiai álláspontokat. Lásd KÖBÖL-BENDA Vivien: „A biodiverzitás védel-

Ahhoz, hogy valaki jogalany lehessen, Stone szerint három kritérium megvalósulására van szüksége, melyek mindegyike arra irányul, hogy jogilag érvényessé váljon a „dolog”.

Az első kritérium, hogy a létező saját kérésére tehesen jogilag értékelhető lépéseket, a második, hogy a jogorvoslatról való döntés során a bíróság a kérését vegye figyelembe, harmadszor, hogy a jogorvoslat a kérésének a „javát” szolgálja.¹⁴

A jogalanyiség tétjének megértésére Stone példát is hoz: képzeljünk el két társadalmat, A és B országot, amelyek mindegyike tolerálja a rabszolgaság intézményét, azonban különböznek a tekintetben, hogy jogalanyok-e a rabszolgák, vagy csupán dologként tekintünk rájuk. „A” országban, ha egy rabszolgát megvernek, tulajdonosa bírósághoz fordulhat, és kártérítést követelhet attól, aki megverte a rabszolgáját, míg B-ben a rabszolga maga indíthat eljárást a gyógyulása érdekében, és a kártérítés mértékét fájdalma és szenvedése alapján határozzák meg.

Stone szerint egyik képzeletbeli ország esetében sincs arról szó, hogy védelem nélkül hagyja a társadalom a rabszolga érdekeit, de a második esetben a rabszolgának jelentős előnye van a fenti három kritérium szempontjából. Stone úgy véli, a természet is az első szituációban leírt rabszolga helyzetében van.¹⁵

A természetnek saját jogállás adása ellen gyakori érv, hogy a természeti dolgok nem tudnak beszélni a saját nevükben, így nem ismerjük az érdekeiket. Ezen érvel szemben Stone azt állítja, hogy egyrészt, a természeti tárgyak képesek velünk közölni szükségleteiket, és nem is túl kétértelmű módon. Másrészt, sok más, a jog által jogalanyként kezelt létező sem tud beszélni, ilyen esetekben az ügyvédek beszélnek helyettük. Lényegében úgy kell kezelni a természet jogi problémáit, mint a jogilag cselekvőképtelenek problémáit. Ehhez olyan rendszerre lenne szükségünk, amelyben a természeti entitás „barátja”, ha a természetet veszélyben látja, bírósághoz fordulhat a gyámság létrehozása érdekében.¹⁶

A saját károk elismerése kapcsán elmondható, hogy a környezetre hatással bíró perekben általában valamilyen egyensúlyt teremtenek az emberekre nehezedő gazdasági nehézségek és a környezet védelme között. Ezt jól példázza a folyók szennyezésével kapcsolatos joggyakorlat: bár a bíróságok mindig végeznek valamilyen mérlegelést a folyó partján élő tulajdonosok érdekei szempontjából, de ebbe a mérlegelésbe nem esik bele a folyó, a halak, teknősök és egyéb élőlények károsodása,

me és a természet jogai koncepció: gyakorlati megjelenés, lehetőségek és korlátok” in *Iuvenes ad tutelam mundi creati. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Könyvei* (Budapest: Pázmány 2025) 43–63. Mások azt hangsúlyozzák, hogy a RoN olyan jogfilozófiai alapokra (a „Föld-jogtudományra”) támaszkodik, amely szerint a RoN-t az ősi tudás és több-ezer éves kulturális rendszerek is inspirálták, hiszen eredetileg minden emberi társadalom vadászatra és gyűjtögetésre épült, ezért tudatában voltak annak, hogy az ökoszisztémától függnek, ahol éltek. Vannak olyan társadalmak, amelyek továbbra is megőrizték az eredeti ember-természet kapcsolatot, ezeket nevezzük ma őslakos társadalmaknak, és a RoN-törvények lobbijában ilyen helyi közösségek ma is jelentős szerepet játszanak. Lásd Craig M. KAUFFMAN – Pamela L. MARTIN: *The Politics of Rights of Nature: Strategies for Building a More Sustainable Future* (MIT Press 2021), <https://doi.org/10.7551/mitpress/13855.001.0001>.

¹⁴ STONE (1. lj.) 458.

¹⁵ STONE (1. lj.) 459.

¹⁶ STONE (1. lj.) 464.

hiszen nem ők a döntés kedvezményezettjei, hanem a part menti tulajdonosok. Így végső soron egy esetleges kártérítés sem a folyó és a benne élő élőlények kártalanítását, az ökoszisztéma helyreállítását, hanem a tulajdonosok valamilyen kárának megtérítését szolgálja. Ezért Stone szerint a környezet helyreállításán alapuló kártérítést kellene hasonló esetekben bevezetni, amely csak a jogok megadásával valósítható meg.¹⁷

Stone felteszi a kérdést, hogy javaslatai nagy része vajon nem fejezhető-e ki anélkül, hogy bevezetnénk a fák, folyók stb. jogainak fogalmát. Ugyanakkor vitatja az állítást, hogy az, hogy „A-nak joga van”, az megmagyarázható és levezethető egy csupán kötelezettségekre épülő szabályrendszerből. A jog fogalmának bevezetése olyan rugalmasságot és nyitottságot hoz a jogrendszerbe, amelyet egyetlen konkrét jogi szabályrendszer sem tud biztosítani.¹⁸

Azok a bírúk, akik nyíltan hivatkozhatnak a természet jogaira, ösztönözve lennének egy életképes jogrendszer kidolgozására. Egy olyan társadalom pedig, amely a környezet jogairól beszél, hajlamosabb lenne több környezetvédelmi szabályt hozni, és teljesen más jogrendszert alakítana ki, mint egy olyan, amely nem alkalmazza ezt a kifejezést.

Bár Stone korai természet jogairól alkotott modellje leegyszerűsítőnek tűnik, és az írása óta eltelt időben a RoN-nak jól elkülöníthető modelljei és jogi megoldásai alakultak ki, gondolatai mégis fontos kiindulópontját jelenthetik a természet jogairól szóló vitáknak. Talán a legfontosabb állítása az, hogy úgy véli, a jogosultságok nyelvét semmilyen kötelezettség alapú megközelítés nem tudja pótolni, ezért a természet leghatékonyabb védelme nem képzelhető el ilyen megközelítés nélkül.

II. 2. A RON KIVÁLTÓ JELENSÉGE: A KÖRNYEZETI VÁLSÁG

Stone '70-es években írt koncepciója látszólag sokáig szunnyadóban volt, 2006-tól kezdődően azonban hirtelen megjelentek a RoN-törvények a világ különböző országaiban.

A koncepció előtérbe kerülésének az egyik összetevőjeként értékelhető az 1970-es évektől kezdve a környezeti válság problémájának, a fenntarthatóság megkérdőjeleződésének előtérbe kerülése, amelynek a társadalmi okaival foglalkozó globális környezetvédelmi szervezetek a '90-es évek elején új világerkölcst kialakítását sürgették.¹⁹

A környezetvédelmi szabályozás hatékonysága általában azért vitatható, mert a környezeti szempontokat előtérbe helyező szabályoknak hosszú távon van eredményük, miközben a szigorú korlátozásokat rövid távon, a jelenben szenvedjük el. Annak érdekében, hogy a környezeti szempontokat szem előtt tartó törvényeket be is tudjuk tartatni, a lakosság szemléletének (életmódjának, szokásainak) megváltoztatása szükséges (mint a kevesebb autózás és energiatakarékosabb autók, a lakások

¹⁷ STONE (1. lj.) 476.

¹⁸ STONE (1. lj.) 488.

¹⁹ Kovács József: „Környezeti etika” *Világosság* 2008/9–10. 78.

jobb hőszigetelése stb.). Ehhez a gondolkodás radikális, tömegméretű átalakítására van szükség, olyan új erkölcs kialakulására, amely sokkal inkább tudatában van az erőforrások korlátozottságának és a környezetvédelem fontosságának.

Ennek a globális világerkölcnek az előfutárai lehetnek azok a környezeti etikák, amelyek az elképzelés szerint az ökológiai, környezettudatos jogi szabályozás alapjául is szolgálhatnak.

A környezeti etika a természettudományok és a társadalomtudományok határterületén álló diszciplína, mely azzal foglalkozik, hogy etikai szempontból miért kell a környezetet védelemben részesíteni.²⁰

A környezetetika a hagyományos etikai rendszerektől eltér a tekintetben, hogy azok az embernek más emberekkel szemben fennálló kötelezettségeit elemzik, s nem vizsgálják, hogy vannak-e kötelezettségeink az állatokkal és a természettel szemben.²¹

A környezeti etika különböző fajtái vitatják azt az elképzelést, hogy morális státusza egyedül az embernek van. Úgy vélik, hogy ez, az embert a természet többi részéből kiemelő antropocentrikus (emberközpontú) szemléletmód vezetett a mostani környezeti válsághoz: az ember elfelejtette, hogy része a természetnek, és függ tőle. Ezért ez az antropocentrikus megközelítés az ember és természet elválasztásán alapul, melyből a természet csupán kiaknázandó erőforrás, tulajdon, amelyet az ember korlátlanul kizsákmányolhat. A kritika szerint azonban, amíg nem változik meg a természethez fűződő viszonyunk, és nem ismerjük fel a természettől való függőségünket, az emberi faj pusztulásra van ítélve.²² Ez a végességtudat egyébként összefügg az 1970-es években a környezeti válságra való ráébredéssel, amikor megalkották az első világmodelleket. A Meadows-féle világmodell végkövetkeztetése az volt, hogy az emberi növekedésnek szigorú határai vannak, és nagyjából e határok közelébe érkeztünk.²³ Amennyiben nem korlátozzuk az ember termelő-

²⁰ Kovács (19. l.) 82.

²¹ LÁNYI András: „Bevezető” in LÁNYI András – JÁVOR Benedek (szerk.): *Környezet és etika. Szöveggyűjtemény* (Budapest: L'Harmattan 2005).

²² A környezeti etikai felosztásban antropocentrikusnak tekinthető környezetvédelmet jelenti a „környezethez való jog”, vagyis a környezetvédelem emberi jogi megközelítése. Ennek többféle megjelenése van: az egyik, amelyet gyakran az alapjogok „zöldítésének” neveznek, ami a már meglévő alapjogainkból vezeti le a környezet védelmét (az élethez, magánélethez, egészséghez való jogból lásd pl. az EJEB joggyakorlatát), a másik, amely létrehoz egy sajátos jogot, a meghatározott minőségű környezethez való jogot (minőségi/egészséges/fenntartható/élhető stb.), harmadrészt az eljárási környezeti jogokat is általában idesorolják (pl. környezeti információkhoz való hozzáférés, környezeti döntéshozatalban való részvétel stb.). Az emberi jogokra alapozott környezetvédelemmel a környezetetika képviselői szerint az a baj, hogy a környezetet kizárólag az emberi érdekek mentén védi, nem ismeri el a környezet önmagában vett értékességét. Erről részletesen lásd: JAKKEL Barbara: „A klímaváltozás emberi jogi megközelítése és az emberi jogok antropocentrizmusa” *Pro Futuro* 2024/2. 26–42., <https://doi.org/10.26521/profuturo/2024/2/15119>. Ebben a tanulmányban épp ezért csak a természet jogalanyiságát elismerő jogi megoldást teszem vizsgálat tárgyává, a környezet emberi jogi megközelítését nem vizsgálom annak antropocentrismusa miatt.

²³ Donella H. MEADOWS et al.: *The limits to growth – A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind* (New York: Universe 1972), <https://doi.org/10.1349/ddlp.1>; Kovács (19. l.) 75., A világmodellekről részletesebben lásd HIDEG Éva: „A világmodellezés 50 éve” *Scientia et Securitas* 2022/3.2. 91–100., <https://doi.org/10.1556/112.2022.00094>.

fogyasztó tevékenységét vagy a népességnövekedést, a környezeti válság nem lesz elkerülhető. Ez pedig azzal járhat, hogy mivel az energia- és élelmiszerkészletek nem lesznek elegendőek az emberiség számára, tömeges méretű éhínség és világméretű járványok alakulhatnak ki, mely aztán természetes módon radikális csökkenést hoz az emberiség lélekszámában. Ezt a válságot nyilvánvalóan el akarjuk kerülni, a környezetetika képviselői szerint viszont amíg nem ismerjük fel, hogy helytelen a természethez fűződő viszonyunk, a válság nem kerülhető el.

A környezetetikanak sok fajtája van,²⁴ a két korai és legelterjedtebb megközelítés a bio- és az ökocentrikus környezetetika (egyes álláspontok individualisztikus és holisztikus környezetikai irányzatként is megkülönböztetik a két megközelítést).²⁵

A biocentrikus környezetetika képviselői szerint morális státusza nemcsak az embernek van, hanem más élőlényeknek mint egyedeknek is, ezért a velük kapcsolatos bánásmód helyességének eldöntésekor az ő érdekeiket is figyelembe kell venni. Ezt az álláspontot képviselik az állatjogok képviselői.

Az ökocentrikus környezetetika olyan megközelítést jelent, amely nemcsak a biológiai egyedek morális státuszát ismeri el, hanem az ökológiai rendszereket is, amelyek szerepe létfontosságú az egyedek létfeltételeinek fenntartásában. A RoN képviselői az ökocentrikus környezetikát védik, mivel jellemzően nem konkrét természeti entitásokat, hanem vagy az egész természetet (pl. Ecuadorban a Pachamamát, vagyis a Földanyát) vagy a folyók, erdők védelmén keresztül ökoszisztémák jogalanyiségának elismerését szorgalmazzák.

II. 4. A TERMÉSZET JOGAINAK JELENTÉSE

Craig M. Kauffman és Pamela L. Martin a természet jogairól szóló könyvében hangsúlyozza, hogy a természet jogai kifejezést két, egymással összefüggő, de fogalmilag eltérő dologra használják: 1) egy jogfilozófiára és 2) az ökoszisztémákat jogalanyként elismerő rendelkezésekre.²⁶

Az első használata a RoN-nak az „Earth Jurisprudence” („Föld-jogtudomány”) néven ismert jogfilozófiára utal; az ezen jogfilozófia megvalósítására irányuló törekvéseket gyakran RoN-megközelítésnek nevezik, még akkor is, ha nem alkalmaznak konkrét RoN rendelkezéseket. A „Föld-jogtudomány” azt állítja, hogy az univerzumban létezik egy törvényes rend, amely fenntartja az „élet hálóját”. A természet minden eleme, beleértve az embereket is, elválaszthatatlanul kapcsolódik ehhez a rendhez, így az emberi jólét az összes életet fenntartó ökoszisztémák jólététől függ. E filozófia szerint ezért az embereknek a jogi, politikai, gazdasági és társadalmi rendszereiket hozzá kell igazítani a természeti világ tényleges működéséhez, ahelyett, hogy megpróbálnák a természetet az emberi akaratnak alávetni. A fenyegető

²⁴ LÁNYI András: „Az ökoetika útkeresése” *Magyar Filozófiai Szemle* 2019/63. 9–36.

²⁵ A bio- és az ökocentrikus környezeti etikának is számtalan változata van, ezekre inkább gyűjtőfogalomként érdemes tekinteni. Lásd Kovács (19. lj.) 75–106.; LÁNYI (24. lj.) 12–34.; BÁNYAI (11. lj.) 1–2.

²⁶ KAUFFMAN–MARTIN (13. lj.).

éghajlati és biodiverzitási válság megoldása a Föld-jogtudomány szószólói szerint ezen paradigmaváltás nélkül nem lehetséges.²⁷

A „föld-jog” támaszkodik egy Edward O. Wilson által „consilience”-nek nevezett szabályra is, amelynek lényege, hogy ugyanúgy, ahogy a természettudomány egyes ágai egymásra épülnek, és ezért a biológiában nem lehet olyan magyarázóelvet elfogadni, amely a fizika vagy a kémia törvényei szerint lehetetlen, a társadalomtudományok is csak olyan elméleteket fogadhatnak el, amelyek összhangban vannak a természettudomány törvényeivel.²⁸ A „nyugati jog” azonban úgy tesz, mintha a fizika, kémia, biológia törvényei nem lennének érvényesek, a mai jogrendszer a 16. és 17. századi tudományos forradalom során kialakult mechanisztikus világszemléletre alapul, amely a természetet fragmentált, egymástól független részekből álló gépezetnek tekinti. A „Föld-jognak” paradigmaváltást kell megvalósítania, mely nemcsak a jogokat hangsúlyozza, hanem az embereknek az ökoszisztémák többi tagjával szembeni felelősségét is, a „harmóniában élni a természettel” alapelvét, s ez a filozófia a biotikus közösség minden tagjának a jólétét az emberi önérték elé helyezi.

A RoN második alkalmazási módját jelenti az ökoszisztémákat jogalanyisággal felruházó jogi rendelkezések megvalósítása, amely, bár nem az egyetlen módja a Föld jogtudomány elveinek kodifikálására, de a nyugati jogrendszerekben, mind nemzeti, mind nemzetközi szinten, ez a leggyakoribb módszer.

II. 5. A TERMÉSZET JOGAINAK MODELLJEI

Kauffmann és Martin a RoN két ideális modelljét azonosítja be: az egyik a természet jogainak modellje, amelyhez többek között Ecuador, Bolívia és az Amerikai Egyesült Államok törvényeit sorolják, míg a másik a jogi személyiség modellje, s idesorolják például Kolumbiát, Indiát és Új-Zélandot.²⁹

Az első modell a jogokkal rendelkező természetet rendkívül tágan definiálja: a természet egészét egy adott joghatóságon belül jogokkal rendelkezőnek ismeri el, és ezen törvények egyedülálló, lényegi jogokat ismernek el a természet számára, mint a létezéshez, az ökoszisztéma ciklusainak fenntartásához és a károsodás esetén történő helyreállításához való jogot. Eljárásjogilag ezen törvények felhatalmaznak bárkit, hogy a természet nevében felszólaljon, de ez önkéntes alapon történik. A modell így inkább reaktív módon védi a természet jogait: a bíróságok előtt, amikor a jogok sérelme már bekövetkezett, vagy a jogsértés közvetlenül fenyeget.³⁰

²⁷ KAUFFMAN–MARTIN (13. l.).

²⁸ KOVÁCS (19. l.) 80.

²⁹ Léteznek más csoportosítások is, de ezek nagyrészt ugyanazon az alapon választják el a modellek sajátosságait, pl. HARDEN-DAVIES et al.: „Rights of nature: Perspectives for Global Ocean Stewardship” *Marine Policy*, 2020 104059, 1–11.: A szerzők a joghatóság-specifikus és az ökoszisztéma-specifikus természet jogait különböztetik meg. Ikechukwu P. Ugwu szerint pedig az indiai modell egy harmadik, hibrid modell. Lásd Ikechukwu P. Ugwu: „Environmental Protection, Rights of Nature, and Religious Beliefs in Europe” *International Journal for Semiotics of Law* 2025. 993–1014., <https://doi.org/10.1007/s11196-024-10193-5>.

³⁰ KAUFFMAN–MARTIN (13. l.).

Ennek a modellnek egyik világhírű példája Ecuador, ahol 2008-ban került be a RoN-konceptió az alkotmány 71–74. cikkébe, mely meghatározza a természet, vagyis Pachamama jogait, kimondva, hogy „A természet jogalany azon jogok tekintetében, amelyeket az alkotmány biztosít számára”, valamint, hogy „a természetnek, vagyis Pachamamának, ahol az élet reprodukálódik és létezik, joga van létezésének, életciklusai fenntartásának és regenerálódásának teljes körű tiszteletben tartásához, valamint életciklusainak, szerkezetének, funkcióinak és evolúciós folyamataihoz”.³¹

A jogi személyiség modell egyes konkrét ökoszisztémákat jogi személyiséggel ruház fel, anélkül azonban, hogy a természet jogait általánosságban védené. Ebben a modellben nem ismernek el a természetnek konkrét egyedi jogokat, hanem csupán kiterjesztik rá az emberi jogokat, így ugyanazon jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeznek, mint más jogi személyek (emberek vagy vállalatok), beleértve a tulajdonjogot, az adósságok felvételét, bírósághoz fordulás jogát, kártérítéshez való jogot stb. A kijelölt őrzők kötelessége az ökoszisztéma nevében való felszólalás, ezen őrzők általában kormányzati intézményekbe vannak beágyazva, amelyek feladata az ökoszisztéma egészségének és jólétének biztosítása. Ez a modell az ökoszisztéma számára őrzői révén akár az azt érintő döntéshozatali folyamatokba is beleszólást tesz lehetővé, vagyis proaktív védelmet valósít meg.³²

Ennek a modellnek egy példája Kolumbia, ahol 2016-ban a Legfelsőbb Bíróság jogalanyként ismerte el a Rio Atrato folyót.³³ A folyó medencéje számos őslakos és afro-kolumbiai közösségnek ad otthont, akiket a folyón történő építkezés sértett. Arra hivatkoztak, hogy az építkezés megsértette a folyóval kapcsolatos emberi jogait. A bíróság azonban nemcsak az őslakos közösség emberi jogait ismerte el, hanem azt is megállapította, hogy a folyó olyan jogok tárgya, amelyek megkönynyítik védelmét, megőrzését, karbantartását, helyreállítását. A folyó jogainak érvényesítése érdekében a kormánynak a helyi őslakos közösséggel együtt létre kell hoznia az Atrato folyó őrzőinek bizottságát.³⁴

A RoN világszerte terjedő hullámaival csak idő kérdése volt, hogy az Európai Unió országai is elkezdjék támogatni azt. Több ország merített inspirációt a Földanya Jogainak Egyetemes Nyilatkozatából, amelyet 2010-ben mutattak be először a Cochababambában tartott „Klimaváltozás és az Anyaföld jogai” című világkonferencián.³⁵

Lengyelországban környezetvédelmi aktivisták lobbiztak a kormánynál, hogy adjon jogállást az Odera folyónak, mivel 2022-ben néhány halfaj tömegesen el-

³¹ Ecuador alkotmányának természet jogaira vonatkozó rendelkezései: www.garn.org/wpcontent/uploads/2021/09/Rights-for-Nature-Articles-in-Ecuadors-Constitution.pdf.

³² KAUFFMAN–MARTIN (13. l.).

³³ *Centro de Estudios para la Justicia Social ‘Tierra Digna’ v President of the Republic*, NoT-5.016.242, Corte Constitucional, Sala Sexta de Revision [Constitutional Court, Sixth Chamber], 10 November 2016.

³⁴ UGWU (29. l.) 997–998.

³⁵ World People's Conference on Climate Change and the Rights of Mother Earth 2010. *Universal Declaration of the Rights of Mother Earth*, www.rightsofnaturetribunal.org/wp-content/uploads/2018/04/ENG-Universal-Declaration-of-the-Rights-of-Mother-Earth.pdf.

pusztult a folyóban. Az aktivisták törvénytervezetet is előterjesztettek az Odera folyó jogi személyiségéről.³⁶

A svédoknál a számi parlament jóváhagyta az Anyaföld Jogainak Nyilatkozatát, a központi kormányzat szintjén pedig a svéd parlamentben a Rights of Nature Sweden javasolt alkotmánymódosítást a természet jogai érdekében.³⁷

Érdemes még megemlíteni a spanyol Mar Menor lagúnát, amely jogalanyiságának elismerését az EU-n belül a legnépszerűbb és legfejlettebb kísérletnek tartják.³⁸ A lagúna jogainak kivívására irányuló mozgalmat a Murcia-i Egyetem egyik jog-filozófia-professzora kezdeményezte. 2022-ben Spanyolország parlamentje olyan törvényt hozott, amely jogi személyiséget ad a lagúnának és medencéjének. A törvény azzal kezdődik, hogy a folyót jogalanynak nyilvánítja. A jogok magukban foglalják a természetes létezés és fejlődés, a védelem, megőrzés és helyreállítás jogait. A folyó képviselétéről és irányításáról testületek létrehozásával gondoskodnak. Emellett bármely természetes vagy jogi személy jogosult a Mar Menor ökoszisztémájának védelmére, ennek érdekében bíróság vagy közigazgatási szerv előtt keresetet indítva érvényesítheti a törvényben foglalt jogokat és tilalmakat.

A RoN-konceptió hatása Magyarországra is elért: a „Balaton jogalanyiságának elismerését” célzó kezdeményezéssel elsőként 2016-ban a Balatoni Kör fordult felhívásban a magyar kormányhoz.³⁹ 2017-ben pedig a Védegylet és más kezdeményezők felhívást intéztek, kiszélesítve a címzettek körét, európai parlamenti képviselőkhöz, valamint hazai és európai civil szervezetekhez.⁴⁰ A felhívás szerint a Balaton jogalanyiságának elismertetése csak az első lépés lenne (amelyhez elegendő a magyar jogalkotói aktus, mivel nincsenek határon túlnyúló területei a Balatonnak), a végső cél a Duna és a Tisza elismertetése, amihez már nemzetközi összefogásra van szükség.

A természet jogainak koncepciója tehát ma már jól láthatóan egyáltalán nem távoli, egzotikus gondolat, amelynek az eredményeivel és hatásával nekünk, európaiaknak semmi dolgunk, ez választ jelent a relevancia kérdésére.

A továbbiakban azt vizsgálom meg, hogy jogelméleti szempontból milyen kérdések merülhetnek fel a természet jogalanyiságáról.

³⁶ Lásd: <https://wodnesprawy.pl/en/legal-personality-for-the-oder-river-a-breakthrough-in-river-protection-or-a-misguided-idea/>; UGWU (29. lj.) 1002.

³⁷ A svédországi számi parlament egy, a számi nép által választott testület, amelynek a feladata a számi érdekek védelme, lásd: www.government.se/government-agencies/sami-parliament/. A számi parlament kezdeményezése az alkotmánymódosításra lásd: www.naturensrattigheter.se/2018/05/29/the-sami-parliament-of-sweden-endorses-the-universal-declaration-of-rights-of-mother-earth/.

³⁸ UGWU (29. lj.) 1003–1004.; <https://afoldgomb.hu/blogok/varosnezo/mar-menor-europa-elso-jogi-szemelyiseggel-rendelkezo-okoszisztemaja>.

³⁹ SZILÁGYI János Ede: „A víz jogalanyisága új-zélandi példájának alkalmazhatósága a Balaton és a magyar jog viszonyrendszerében” *Pro Futuro* 2018/2., <https://doi.org/10.26521/profuturo/2018/2/4715>; HORVÁTH M. Tamás – SZILÁGYI János Ede – BARTHA Ildikó: „Hó és sár: a víz mint érték vagy érdek. Képzelt beszélgetés a víz jogalanyisága felvetésének ürügyén” *Közjogi Szemle* 2018/3. 14–19.

⁴⁰ A felhívás az alábbi helyen érhető el: vedegylet.hu/balaton.

III. A TERMÉSZET JOGALANYISÁGÁNAK JOGELMÉLETI KÉRDÉSEI

III. 1. LEHET-E A TERMÉSZET JOGALANY?

A jogelméletben van egy központi kérdés, amely a jogosultságokkal kapcsolatos szakirodalomban helyt kap: kikről állíthatjuk értelmesen, hogy jogok alanyai lehetnek?⁴¹

A jogalanyisággal kapcsolatos viták sokáig a jogelmélet szunnyadó, periférikus kérdései közé tartoztak, ám az utóbbi évtizedekben számos olyan kérdés merült fel, amelyek miatt ezeket a vitákat a konceptuális jogelmélet képviselői újra elővetették.⁴² A magzat jogi státusza például továbbra is vitatott, elsősorban azért, mert az összefügg a terhességmegszakítás kérdésével. Az USA-ban 2022-ben a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság hatályon kívül helyezte a híres Roe vs. Wade ügyet, ezzel az USA tagállamai szabad kezet kaptak arra, hogy betilthassák az abortuszt.⁴³ Ennek egyik érdekes, új következménye, hogy az alabamai legfelsőbb bíróság döntése szerint a fagyasztott embriókat olyan jogok illetik meg, mint az élő személyeket.⁴⁴ Másrészt, új jogi személyiség kategóriák borítják fel a jogi személyiség hagyományos határait: tudósok, aktivisták és politikai döntéshozók vitatkoznak az állatok, az ökoszisztémák és a mesterséges intelligencia rendszerek jogi személyiségéről.⁴⁵ Az újkeletű igények az emberi jogok térnyerésével függnek össze, ami azt a gondolatot emelte a köztudatba, hogy egy méltányolható erkölcsi igényt a jogosultságok nyelvén fogalmazzunk meg.

Ez a tendencia, melyet Győrfi a „jogosultságok nyelvezete elburjánzásának” hív, felveti a kérdést, hogy ezen entitásokról egyáltalán állíthatjuk-e értelmesen, hogy jogok alanyai lehetnek. Mert ha erre nemmel válaszolunk, azt sem mondhatjuk, hogy jogokkal kellene felruháznunk őket.⁴⁶

Amikor tehát azt a kérdést kívánjuk megválaszolni, hogy ki az, aki jogosultságok alanya lehet, egyfelől arra a filozófiai kérdésre keressük a választ, hogy mi az a tulajdonság, amelynek a birtoklása valamilyen létezőt alkalmassá tesz arra, hogy

⁴¹ A következő gondolatmenet, amely a kortárs jogosultságelméletek fő megközelítéseire támaszkodva ad választ a természet jogalanyiságának igazolhatóságára, hasonlóan jelenik meg egy másik írásomban: JAKKEL Barbara: „Az állatok jogalanyiságának igazolhatósága és jelenlegi állása” *Pro Futuro* 2025/2. 1–18., <https://doi.org/10.26521/profuturo/2025/2/16940>, 3–5.

⁴² Az abortusszal, eutanáziával, halálbüntetéssel és halott személyek méltóságával kapcsolatos jogalanyisági dilemmákat jól bemutatja: Győrfi Tamás: „A tulajdonságok nélküli ember elmélete” *Fundamentum* 1998/3. 23–41.

⁴³ 19-1392 Dobbs v. Jackson Women’s Health Organization (06/24/2022); A döntés elérhető: https://www.supremecourt.gov/opinions/21pdf/19-1392_6j37.pdf.

⁴⁴ *LePage* v. Ctr. for Reprod. Med., P.C., No. SC-2022-0515, 2024 WL 656591, at *1 (Ala. Feb. 16, 2024).

⁴⁵ Kurki szerint a mesterséges intelligencia jogi személyiségének kérdése elsősorban a felelősségre vonhatósága miatt merül fel, bár a filozófusok nagy érdeklődést mutatnak az MI belső értékességén alapuló érvek iránt is. Visa A. J. KURKI: *Legal Personhood* (Cambridge: 2023) 55–62., <https://doi.org/10.1017/9781009025614>.

⁴⁶ Győrfi (10. l.) 48.

jogok alanya legyen, másfelől arra az empirikus kérdésre, hogy a létezők mely köre rendelkezik ezen tulajdonsággal.⁴⁷

Az első kérdésre ad választ a jogosultságok két klasszikus jogelméleti irányzata, az akarat- és az érdekelmélet. A kettő közötti különbség legegyszerűbben úgy írható le, hogy míg az akaratelmélet szerint ez a tulajdonság a döntési képesség, addig az érdekelmélet szerint az érdekekkel való rendelkezés.

Az akaratelmélet legmeghatározóbb képviselője Herbert Hart volt, aki szerint a jogosultság alanyát „kisléptékű szuverénnek” kell tekinteni, aki képes arra, hogy többé-kevésbé kiterjedt ellenőrzést gyakorolhasson egy másik személy vele kapcsolatos kötelezettségei felett.⁴⁸

A jogalanyiságnak ebben az értelmezésben tehát előfeltétele, hogy valaki szabad döntések meghozatalára képes morális cselekvő legyen, épp ezért értelmetlen jogalanyiságot adni bármely olyan létezőnek, aki képtelen arra, hogy ezt a kiterjedt ellenőrzést gyakorolhassa a jogosultságai megvalósulása felett.

Világos, hogy az akaratelmélet meggyőző a jogosultságok paradigmatis eseteit tekintve, amelyek autonóm döntést várnak a jogok alanyaitól, viszont számos határesetben nem alkalmazható, úgy, mint a gyerekek, fogyatékossgal élők jogai, de idesorolható az állatok, a jövő nemzedékek és a természet jogainak kérdése is. Valójában az akaratelmélettel szembeni leggyakoribb érv épp az, hogy a gyermekek jogainak kizárásával erkölcsileg vállalhatatlan és a hatályos jogi szabályozásnak is ellentmondó pozíció elfogadására kényszeríti a híveit.

Az érdekelmélet egyik legszofisztikáltabb kifejtése Joseph Razhoz köthető. Raz szerint akkor mondhatjuk, hogy valaki jogokkal rendelkezik, ha az illető jólétének egy aspektusa (érdeke) elégséges indok arra, hogy valamely más személyt kötelezettségekkel terheljünk meg.⁴⁹ Raznak van egy másik fontos állítása is: egy személy akkor és csakis akkor képes jogokkal rendelkezni, ha jóléte végső érték.⁵⁰

Sokan elfogadják azt az érvelést, hogy mindazoknak, akiknek érdekei lehetnek, jogai is lehetnek. Ezen az alapon, például, ha az állatoknak vannak érdekeik, akkor jogaik is lehetnek.

Egy további jogelméleti alapvetés, amelyre a RoN hívei gyakran építenek, a hohfeldi taxonómia.⁵¹ Wesley Newcomb Hohfeld, aki a jogosultságok szerkezetének egyik legösszetettebb megközelítését adja, úgy véli, a jogosultságokat komplex jelen-

⁴⁷ GyÖRFI (10. lj.) 48–49.

⁴⁸ Herbert HART: „Legal Rights” in Herbert HART (szerk.): *„Essays on Bentham: Studies in Jurisprudence and Political Theory”* (Oxford: Clarendon 1982) 183., <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198254683.003.0008>; TATTAY Szilárd: „Képtelen „képes beszéd”? A jövő nemzedékek jogainak képviseléről” *Állam- és Jogtudomány* 2016/3. 108–122., 5.

⁴⁹ Joseph RAZ: „On the Nature of Rights” *Mind* 1984/370. 194–214. <https://doi.org/10.1093/mind/xciii.370.194>.

⁵⁰ RAZ (49. lj.) 195.; VISA KURKI: „Can nature hold rights? It’s not as easy as you think” *Helsinki Legal Studies Research Paper Series* May 13, 2021. No. 66. 4. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3853708>.

⁵¹ Wesley Newcomb HOHFELD: „Az alapvető jogi fogalmak a bírói érvelésben” [ford. SZABÓ Miklós] in SZABÓ Miklós – VARGA Csaba (szerk.): *Jog és nyelv* (Budapest: [k. n.] 2000) 59–96.; SZABÓ Miklós: „A jogosultság logikai státusáról” in FICSOR Krisztina – GyÖRFI Tamás – SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogosultságok – elmélet és gyakorlat. A Miskolci Egyetem és a Miskolci Akadémiai Bizottság által 2008. december 5-én és 6-én rendezett konferencia anyaga* (Miskolc: Bíbor 2009) 35–46.

séggként kell kezelnünk, épp úgy, ahogy az emberek között fennálló jogviszonyok is többféleképpen nyilvánulhatnak meg: ellentétek és korrelatív kapcsolatok struktúrájába rendezhetjük őket. Épp ezért a jogosultságok komplex fogalmát is fel kell bontani elemi jogosultságfogalmakra. Hohfeld szerint négyféle fogalommal és korrelatív párjukkal írhatjuk le ezeket a kapcsolatokat: az a) igényjogok (a szigorú értelemben vett jogok), b) szabadság, c) felhatalmazottság, d) immunitás. Ezen jogtípusok mindegyike egyfajta korlátozással áll összefüggésben: a) kötelezettség, b) joghiány, c) beavatkozásnak való kitettség, d) beavatkozásra képtelenség.

A hohfeldi taxonómia eredménye annak kimutatása, hogy a jogosultságok nem komplex jelenségek, nem adnak lehetőséget arra, hogy többféle következtetést vonjunk le belőlük mind a kötelezett, mind a jogosult pozíciójával kapcsolatban, ehelyett elemi részekre bonthatóak, s minden elemi rész rendelkezik egy ellentét- és egy korrelatív párral.⁵²

Az akarat- és érdekelmélet vitája kapcsán egyértelműnek tűnik, hogy a természet jogainak koncepciója az akaratelmélet felől nem igazolható, hiszen a természet nem képes döntéseket hozni, vagy ellenőrzést gyakorolni a jogainak érvényesülése felett.⁵³

Ezért a RoN jogelméleti magyarázata mindenképp az érdekelmélet felől közelíthető meg. Az érdekelmélet szerint az érdekeltség megléte szükséges feltétele a jogok birtoklásának.

A továbbiakban ezért az érdekek között kell differenciálnunk, hogy közelebb kerülhessünk a természet érdekeinek jogi értékelhetőségéhez. Ehhez David Benatar felosztását veszem alapul, mivel ezt tartom a legátfogóbb, valamennyi entitásra és dologra kiterjedő érdekfogalomnak.⁵⁴

Benatar az érdekek négy fogalmát különböztette meg: funkcionális, biotikus, tudatos és reflektív (öntudatos).

Funkcionális érdekekkel a tárgyak, dolgok rendelkezhetnek. Egy gépnek vagy használati tárgynak valamilyen, az ember által meghatározott funkciója van, mindaz, ami segíti ezt a funkciót, az a tárgy „érdeke”: a fenés jót tesz a késnek, az olajozás jót tesz a nyikorgó zárnak stb. Itt csak átvitt értelemben beszélünk a tárgy érdekeiről, mivel valójában az ember érdeke, hogy a kés éles legyen.

Biotikus érdeke minden növénynek van, mivel a növények élnek, funkcionálnak, és mindaz, ami ezt segíti, a növény érdeke, ez az érdek független az ember érdekeitől.

Tudatos érdekekkel az érzőképes lények rendelkeznek, amelyek a fájdalmat kerülnek, még akkor is, ha ennek nincsenek tudatában, ez az érzőképesesség az izeltlábúaktól kezdve minden állatot jellemez.

⁵² FICSOR Krisztina: „Jogosultság és jogi érvelés” in FICSOR Krisztina – GVÖRFI Tamás – SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogosultságok – elmélet és gyakorlat. A Miskolci Egyetem és a Miskolci Akadémiai Bizottság által 2008. december 5-én és 6-én rendezett konferencia anyaga* (Miskolc: Bibor 2009) 93–106.

⁵³ Bár ez az állítás csak a mi antropocentrikus nézőpontunkból igaz, és hozzátehetjük, hogy a saját törvényei szerint és saját eszközeivel mégis ellenőrzést tud gyakorolni a természet az érdekeinek érvényesülése felett.

⁵⁴ KOVÁCS (19. lj.) 84–85.; DAVID BENATAR: *Better Never to Have Been. The Harm of Coming into Existence* (Oxford: Clarendon 2008) 135–136.

Reflektív (öntudatos) érdekekkel az öntudattal bíró lények rendelkeznek, ám fontos látni, hogy ide nemcsak az ember, hanem néhány kognitíve nagyon fejlett állat tartozik, hanem például az emberszabású majmok és a delfinek is. Ilyenkor az egyed tudatában van bizonyos érdekeinek, és tudatosan törekszik ezeket előmozdítani.

Benatar szerint ez a felsorolás nem véletlenszerű, mivel a sorrendben következő mindig magában foglalja a korábbiakat, így például az embernek érdeke, hogy a teste jól funkcionáljon, elkerülje a szenvedést, és ezen érdekek tudatos előmozdítására törekszik is.

Benatar érdekelosztása azért nagyon hasznos, mert jól rámutat arra, hogy valójában nem abban van vita az érdekelmélet képviselői között, hogy mely entitásnak lehetnek érdekei, hanem abban, hogy pontosan milyen érdekek meglétéről tartjuk úgy, hogy elég fontosak ahhoz, hogy a jogosultságok nyelvére fordítsuk le ezeket.

A fontosságról való döntés pedig elkerülhetetlenül magában foglal valamilyen értékelő állítást: akik antropocentrikusan gondolkodnak (és az akaratelmélet hívei), csak a reflektív érdekek meglétét tartják a jogszerűség igazolható alapjának, míg egy bio- vagy ököcentrikus álláspont képviselője már akár a funkcionális érdekek (pl. az ökoszisztéma funkcióját értékelve) vagy biotikus érdekek meglétét is elegendőnek tartja a jogszerűség igazolásához.

Az érdekelmélet képviselői szintén különbséget tesznek a jogilag értékelhető érdekek között. A jelentősebb érdekelméleti felfogások közül érdemes elhatárolni egy-mástól Joseph Raz, Matthew Kramer, Peter Singer és Joel Feinberg felfogását.

Raz definíciójának a második része az, hogy egy személy akkor képes jogokkal rendelkezni, ha jóléte végső érték. Raz ugyanis megkülönbözteti az instrumentális, a belső és a végső értéket. Egy tárgy instrumentális értéke az, ami visszavezethető a tulajdonosa érdekeire. A belső értéket olyan dolgokra érti Raz, amelyeket önmagukért értékelnek, nem csupán instrumentális vagy gazdasági értékükért. Ugyanakkor nem minden, ami belső értékkel bír, rendelkezik végső értékkel is. A végső érték az, amiből mind az instrumentális, mind a belső érték származik. Raz egyébként egy férfi és egy kutya kapcsolatának vizsgálata során a kutya jólétét csupán instrumentális okokból tartja értékesnek, a férfi jóléte az önmagában vett és az instrumentális értéknek is a végső forrása (tehát Raz az állatok jogait sem támogatja ilyen alapon).⁵⁵

Kramer szerint egy lénynek akkor vannak érdekei, ha helyzete javulhat vagy romolhat. Tehát ez alapján egy esemény bekövetkezése egy lény érdeke, ha annak bekövetkezése javítja a helyzetét, vagy elhárítja annak romlását. Ez alapján Kramer azt állítja, hogy nemcsak az érző lények, hanem az érzéketlen entitások, mint a folyók, a fák, de még a mesterművek és az elegáns épületek is rendelkezhetnek érdekekkel. Ez a meghatározás nagyon tág, de Kramer úgy szűkíti, hogy ha valami érdekekkel bír, az nem jelenti, hogy jogokkal is rendelkezik, mert ahhoz az illetőnek végső értékkel is kell rendelkeznie. A végső érték pedig Kramer értelmezésében az érzőképesseghoz kapcsolódik.⁵⁶

⁵⁵ KURKI (50. l.) 4.; RAZ (49. l.) 205.

⁵⁶ KURKI (50. l.) 19.; MATTHEW KRAMER: „Getting Rights Right” in MATTHEW KRAMER (szerk.): *Rights, Wrongs and Responsibilities* (Palgrave 2001) 28–95., <https://doi.org/10.1057/9780230523630>.

Peter Singer szerint egy lénynak ahhoz, hogy szigorú (és nem csupán metaforikus értelemben) érdekei legyenek, képesnek kell lennie a szenvedésre vagy az öröm élményére. Ha egy lény szenved, akkor nincsenek erkölcsi indokaink arra, hogy figyelmen kívül hagyjuk ezt a szenvedést, vagy megtagadjuk annak a más lények hasonló szenvedésével való egyenlő kezelését. De ennek az ellenkezője is igaz: ha egy lény nem képes szenvedni vagy örömet érezni, nincs mit figyelembe venni.⁵⁷

Feinberg abból indul ki, hogy ahhoz, hogy eldönthessük, mely entitásoknak vannak jogaik, két szélsőséges esetből kell kiindulnunk: nyilvánvaló, hogy a normális felnőtt emberi lények jogalanyok lehetnek, miközben abszurd azt állítani, hogy a szikláknak lehetnek jogaik, mivel az entitások azon kategóriába tartoznak, amelyeknek nem lehet értelmesen jogokat tulajdonítani. E két tiszta eset között azonban számos vitatott határeset van. A további kérdéses entitások (így az állatok, halott őseink, növények, magzatok és örültek) jogalanyiségének megítélése azon múlik, hogy a két tiszta esetből kiindulva azt vizsgáljuk, hogy a vitatott határesetek mennyiben hasonlítanak azokra, ezek alapján osztályozzuk a vitatott eseteket.⁵⁸

Feinberg arra jut, hogy azok, akiknek jogaik lehetnek, pontosan azok, akiknek vannak, vagy lehetnek érdekeik. A természeti entitások nem rendelkeznek jogokkal, mert nincsenek érdekeik, érdekelttség nélkül egy entitásnak nem lehetnek saját „javai”, amelynek az elérésére jogosult lehet.⁵⁹

A fenti felsorolásból látszik, hogy bár a természetről kimondhatjuk, hogy vannak érdekei, azokról a jogelméleti szerzők többsége nem tartja úgy, hogy jogilag értékelendők lennének.

Ha tehát a RoN képviselői plauzibilis jogelméleti igazolásra törekednek, vagy azt kell állítaniuk, hogy a természet is érzőképes, tehát képes a fájdalomérzetre, ami alapján nekünk morálisan érzékeny embereknek ki kell rá terjesztenünk a jogokat, vagy azt kell állítani, hogy nem csak az érzőképesesség lehet a jogalanyiség kritériuma.

Az első megközelítés védelmezése nem tűnik könnyű feladatnak. Számos tanulmány vizsgálta már, hogy a növények képesek-e fájdalomérzetre, és megállapították, hogy a növények is reagálnak az őket ért hatásokra, így például sérülés esetén bizonyos növények vegyi anyagokat bocsátanak ki, de ez inkább védekező mechanizmusként értelmezhető, amely inkább az életben maradás érdekét támasztja alá. Ahhoz azonban, hogy a klasszikus értelemben fájdalmat éljenek meg, szükségük lenne idegrendszerre és agyra. Ez alapján úgy tűnik, gyenge lábakon állna egy olyan érvelés, amely a növényeket a fájdalomérzetre hivatkozva szeretné jogalannyá tenni, hiszen az általunk morálisan középpontba állított fájdalomérzettel a tudomány mai álláspontja szerint nem rendelkezik.⁶⁰

⁵⁷ Neil W. WILLIAMS: „The no interest argument and the rights of nature” *Philosophers’* 2025/27. 1–13., <https://doi.org/10.3998/phimp.4583>; Peter SINGER: *Az állatok felszabadítása* [ford.: GARAI Attila] (Budapest: Oriold és Társai 2019).

⁵⁸ Joel FEINBERG: „The Rights of Animals and Unborn Generations” in William T. BLACKSTONE (szerk.): *Philosophy & Environmental Crisis* (The University of Georgia Press: 1974) 43–68.

⁵⁹ Tom REGAN: „Feinberg on what sorts of animals can have rights” *Southern Journal of Philosophy* 1976/14/4. 485–498., <https://doi.org/10.1111/j.2041-6962.1976.tb01304.x>.

⁶⁰ Adam HAMILTON – Justin McBRAYER: „Do Plants Feel Pain?” *International Journal of Philosophy* 2020/12/56. 71–98., <https://doi.org/10.2478/disp-2020-0003>; bár ehhez fontosnak tartom

Ennek tovább gondolatát jelentheti, ha azt az állítást védjük, hogy nem az érzőképeség a fontos kritérium, amit keresünk, hanem elegendő a célorientáltság (a biotikus érdekek megléte). A növények esetében például az előbbi vizsgálatban megállapították, hogy védekezik a fájdalom esetén, tehát törekszik az életben maradásra, ugyanúgy, ahogy az erdőben a fák magasra nőnek, hogy napfényhez jussanak, vagy a napraforgó is a nap irányába fordul. Ezzel az egyik nehézség az, hogy az ökoszisztémák esetében nehéz megállapítani a célorientáltságot. Az ökoszisztéma esetében ugyanis a stabilitás nem a rendszer célja, hanem inkább az egyes organizmusok és ezek kölcsönhatásainak eredményeként létrejövő termék. Ráadásul a modern ökológia megkérdőjelezte, hogy az egyensúly vagy az időben önfenntartó stabilitás jellemző az ökoszisztémákra, a stabil ökoszisztéma helyébe egy dinamikusabb fogalom került. Egy további probléma ezzel, hogy ez az érvelés a potenciális jogalanyok körét jelentősen kiterjeszti, abba a célorientáltság alapján nemcsak a természeti entitások, hanem akár technológiai entitások is beletartozhatnak, hiszen a gépeknek is vannak célkitűzéseik, amelyeket a rendszerek működése határoz meg. Azt azonban valószínűleg a legtöbb környezetvédő ellenezné, hogy autóknak, radiátoroknak stb. adjunk jogalanyiságot, a természeti entitásokra való redukció viszont önkényes lehet.⁶¹

Yaffa Epstein nem az érzőképeség, hanem a belső értékesség bizonyítását kísérli meg egy fordított logika alapján. Annak érdekében, hogy elkerülje azt a filozófiai kérdést, mely entitásoknak lehetnek érdekei vagy erkölcsi jogai, azt javasolja, hogy a jelenlegi szabályozásból induljunk ki, és ebből következtetéseket vonhatunk le arról, hogy ezen jogszabályok mely entitásokat és érdekeket szándékoznak védeni.⁶² Ha a jogszabályok legalább részben az állatok és a természet saját érdekében védik ezen entitásokat, akkor a velük szemben fennálló konkrét jogi kötelezettséget törvényes jogoknak (legal rights) kell tekinteni.⁶³

Epstein az elméletében egyfelől Felix Cohenre támaszkodik, aki azt állítja, hogy a bíróságok következtetései egy jogosultság meglétéről sokszor körkörös logikán alapulnak: amikor például a bíróság úgy döntött egy esetben, hogy be lehet a szakszervezetet perelni (létezik a szakszervezet beperlésének joga), mert a szakszervezet jogi személy, ugyanilyen pontos lenne azt mondani, hogy a szakszervezet jogi személy, mert a bíróság úgy döntött, hogy joga van a felperesnek beperelni a szakszervezetet.⁶⁴

hozzátenni, hogy ennek alapján csupán azt állíthatjuk biztosan, hogy oly módon nem érez fájdalmat a természet, ahogyan mi, emberek, azonban – mivel vannak bizonyítékaink arra, hogy valamilyen módon negatívan reagál a fájdalomra – megindokolható lenne egy olyan álláspont is, amely kiterjeszti a természeti entitásokra is az érzőképeséget.

⁶¹ WILLIAMS (57. l.) 6.

⁶² YAFFA EPSTEIN – HENDRIK SCHOUKENS: „A positivist approach to rights of nature in the European Union” *Journal of Human Rights and the Environment* 2021/12/2. 205–227., <https://doi.org/10.4337/jhre.2021.02.03>.

⁶³ Bár Epstein az európai uniós állatjogi és természetvédelmi szabályozást veszi górcső alá, és az alapján von le következtetéseket, megállapításai kiterjeszthetők a természet jogai elismerésének általános kérdéseire is.

⁶⁴ EPSTEIN–SCHOUKENS (62. l.) 209.

A másik fontos alapja Epstein érvelésének Hohfeld. Epstein szerint Hohfeld nem a jogok lényegi tartalmáról tett állításokat: a hohfeldi jogosultságok rögzítése a másik módja annak a kifejezésére, hogy létezik egy ezzel összefüggő kötelezettség a másik oldalon.

A hatályos környezetvédelmi törvények számos természetvédelmi kötelezettséget rónak mind a hatóságokra, mind az egyénekre. A törvények által kijelölt korlátozások különböző hohfeldi formákat ölthetnek. Így például az egyének kötelesek tartózkodni attól, hogy a folyóba szennyező anyagokat bocsássanak, nem jogosultak a víz tulajdonjogát átruházni vagy eladni. Epstein úgy véli, hogy ezek a kapcsolatok a folyó hohfeldi jogait jelentik: a szennyeződésmenességhez való jogot, a tulajdonba vétel vagy eladás alóli mentességet.

Bár Hohfeld a taxonómiáját személyek közötti kapcsolatok leírására szánta, Epstein úgy véli, ezek a kapcsolatok személyek és a jogilag védett természet között is fennállnak.

Hohfeld ugyan foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy elmélete nem vezethet-e olyan abszurd esetekhez, hogy jogokat adjon egy földnek vagy valamilyen tárgynak. Ő azonban ilyen esetekben úgy vélte, hogy az *in rem* jogok esetén nem a dologgal szemben fennálló kötelezettségekről, hanem azon személlyel szemben fennálló kötelezettségről van szó, aki a dolgot birtokolja. Epstein szerint azonban a környezetvédelmi törvények nemcsak az embereket, hanem sok esetben a természetet vagy annak bizonyos aspektusait is védeni kívánják. Ahol pedig a természet a szándékolt kedvezményezettje a környezetvédelmi törvényeknek, ott levonható az a következtetés, hogy a kötelezettségek a természettel szemben állnak fenn. Ezért Epstein azt javasolja, hogy az ezzel korrelatív jogokat is a természethez kapcsoljuk ilyen esetekben.⁶⁵

Epstein állítása szerint a természet jogainak pozitivista nézetét vallja, mely szerint a természet jogosultságokkal rendelkezik, mert a jogszabályokban megállapított kötelezettségeink vannak iránta. Ahol pedig a törvény a nem emberi entitások érdekeit védi, azt figyelembe veszi és mérlegeli az emberek és mások jogaihoz képest, ott a nem emberi entitásoknak már vannak jogai.⁶⁶

Epstein elmélete látszólag el tudja kerülni azt a csapdát, hogy valamilyen filozófiai állásfoglalást kelljen tennünk arról, hogy mely entitások rendelkezhetnek jogokkal, mivel a meglévő jogi szabályozásból indul ki, és az alapján von le következtetéseket.

Ezzel az egyik probléma, hogy a jelenlegi szabályozás nem plauzibilis az elmélettel, tehát nem feltétlenül vezet messzire, ha a gyakorlatból akarunk kiindulni.⁶⁷

⁶⁵ EPSTEIN–SCHOUKENS (62. lj.) 210.

⁶⁶ EPSTEIN–SCHOUKENS (62. lj.) 226–227.

⁶⁷ Győrfi például felhívja a figyelmet arra, hogy a jelenlegi elterjedt szabályozás (eltekintve a vállalatok jogi személyiségének problémájától) legtöbb országban csak az embernek, de ezen belül minden embernek (tehát gyerekeknek, fogyatékossgal élőknek is) ad jogalanyiságot, amely se az érdek-, se az akaratelmélet szerint nem plauzibilis. Lásd GYÖRFI (10. lj.) 49. Ehhez hozzátenném, hogy a tekintetben sincs plauzibilitás, hogy bár a természet jogainak koncepcióját még az érdekelmélet felől is nehéz magyarázni, ez mégsem szab határt a koncepció terjedésének, miközben, bár az állatok jogalanyisága bár az érdekelmélet felől könnyen igazolható, a gyakorlatban ez mégsem olyan elterjedt.

Ez egyébként a RoN híveinek az egyik gyakori érve a koncepció mellett: felesleges jogelméleti alapon vitatni azt, hogy a természet lehet-e jogalany, mivel számos országban a természet már jogalany, tehát ezt megkérdőjelezni csak figyelemeltérülés. Kurki ezt az attitűdöt a „bármilyen megengedett” megközelítésnek hívja, és úgy véli, akik ezt a megközelítést támogatják, két érvet hoznak emellett. A „tisztelőt” érv szerint a jogi hatóságok – törvényhozók, legfelsőbb bíróságok stb. – feladata annak meghatározása, hogy mely szervezetek lehetnek jogi személyek, ezért amit ezek a szervek jogi személynek nyilvánítanak, az jogi személy lesz. A másik érv a „vállalati érv”, amely szerint, ha a jog láthatatlan, immateriális és fiktív szervezeteket, például vállalatokat jogi személyként kezelhet, akkor gyakorlatilag bármilyen más is.⁶⁸

Ez a logika számomra értelmetlennek tűnik, mivel maximum akkor gondolkodhatunk úgy, hogy bármilyen felruházzható jogalanyisággal, ha úgy gondoljuk, hogy a jogalanyiságnak semmi értelme nincs. Ezzel szemben úgy vélem, hogy amikor a jogalkotó valamit vagy valakit felruház jogalanyisággal, azt nem ok nélkül teszi, hanem valamilyen, a háttérben húzódó erős igazoló érv miatt.

A másik probléma, hogy az olyan konstruktivista kérdésfelvetéskor, mint a természet jogainak kérdése, amikor a jogi szótár kiterjesztése a kérdés, a törvények éppen hatályos szövege nem perdöntő, hiszen a kérdés a módosítás és a továbbfejlesztés igazolhatósága körül folyik, arról, hogy hogyan tudjuk a jog módosított értelmét a korábbi gyakorlattal összhangban, koherens racionális keretben értelmezni. A megfelelő jogelméleti koncepció ezt tenné lehetővé. Ezért van jelentőségük a jogosultságelméleti vizsgálódásoknak.

Továbbá, olyan hatalmat adni a jogalkotónak, mely szerint semmilyen korlátja nincs a tekintetben, hogy mit vagy kit ruház fel jogalanyisággal, veszélyes is.

Végül, amennyiben más országokban is szeretnénk bevezetni a RoN koncepciónak megfelelő jogi szabályozást, továbbra sem tudjuk kikerülni az etikai és elméleti kérdéseket, csak időt nyerünk ezzel a fordított logikával. Ezért nem tudjuk megkerülni, hogy visszatérjünk a RoN érdekelmélet felőli igazolhatóságának normatív kérdéseihez.

Neil W. Williams ajánl egy további megoldást a RoN érdekelmélettel való összeegyeztethetőségének érdekében. Williams abból indul ki, hogy akik megkérdőjelezzik, hogy a természet jogai közvetlenek, vagyis közvetlenül a természetnek tartozunk kötelezettséggel, általában az „érdektelenségi érvet” („no interest” argument) képviselik, úgy vélik, hogy az érdekek az érzőképeshez kapcsolódnak és mivel a természetet nem érheti kár, sérelem, ezért nem lehetnek jogai sem.⁶⁹

Raz érdekelméletének azonban (Rowan Cruft alapján) kétféle értelmezése lehetséges: az első, radikális értelmezés szerint x érdekeltisége akkor alapozza meg y kötelezettségét, ha az x számára kellően fontos, függetlenül más felek érdekeltiségétől. A második, megengedő értelmezés szerint azonban x érdeke akkor is megalapozhatja y kötelezettségét, ha x érdeke elég fontos x vagy más felek számára, akiknek x érdekének a kielégítése előnyös.⁷⁰

⁶⁸ KURKI (50. l.) 2.

⁶⁹ WILLIAMS (57. l.) 2.

⁷⁰ WILLIAMS (57. l.) 7–8.

A radikális értelmezés fő problémája Williams szerint, hogy az érdek birtoklásához egy entitásnak érző lénynek kell lennie. Csakhogy sok olyan jogbirtokos létezik, amelyik nem felel meg ezen kritériumnak: a vállalatok, vállalkozások, egyetemek, államok stb. egyike sem tűnik érző lénynek. Ha elutasítjuk a természeti entitások jogalanyiságát, akkor ezen további jogi személyek jogalanyiságát is el kell utasítanunk.

Az engedelkeny értelmezés szerint a jogalanyiség nemcsak akkor alapulhat az egyik fél érdekein, ha az önállóan fontos az adott fél számára, hanem akkor is, ha az érdek kielégítése más felek érdekeit is szolgálja. Pl. egy újságíró joga, hogy megvédje forrásait, nemcsak azért védendő, mert az újságírónak szakmai érdeke fűződik a forrásai védelméhez, hanem azért is, mert a sajtószabadság közérdek.⁷¹

Az engedelkeny értelmezés a vállalati jogi személyiség szempontjából is előnyös: egy vállalatnak a tulajdonhoz való joga nemcsak azért védendő, mert ehhez a vállalatnak gazdasági érdekei fűződnek, hanem azért, mert annak védelme társadalmi javakat eredményez.

Ennek elfogadása azonban az érdektelenségi érveléssel szemben is használható, aszerint ugyanis x akkor lehet jogtulajdonos, ha x olyan entitás, amelynek az érdekei elegendőek ahhoz, hogy másokra kötelezettségek háruljanak, *vagy* ha más y feleknek elegendő érdeke származik x jogainak az előmozdításából. Így tehát önmagában az, hogy a természeti entitások nem érző lények, nem zárja ki, hogy jogalanyiséggal ruházzuk fel őket.

Williams elismeri, hogy amennyiben az érdekelmélet engedelkeny változatát választjuk, és így a természeti entitások rendelkezhetnek jogokkal, annak az ára, hogy a természeti entitásokkal szemben fennálló kötelezettségek részben más felek érdekein alapulnak. Ez az engedmény gyakorlati szempontból nem jelent problémát a RoN képviselői számára, mivel sok más fél profitálna abból, ha a természeti entitásokkal szemben fennálló kötelezettségeket teljesítenék: helyi öslakos közösségek, jövő generációk, más olyan szereplők, akiknek a jóléthez sokszínű és stabil ökoszisztémára van szükségük.

Ez a lépés azonban jelentős koncepcionális engedményt jelent, mivel e megközelítés szerint a természeti entitások érdekei önmagukban nem elég fontosak ahhoz, hogy a közvetlen kötelezettségeket alátámasszák, ezért más felek érdekeire is hivatkoznunk kell.

A RoN támogatói ezért mondhatják azt, hogy ez túl nagy engedmény, mivel épp az különbözteti meg a RoN kezdeményezéseket a többi környezetvédelmi szabálytól, hogy a természet jogait az emberi érdekektől függetlenül, azokat önmagukban értékesnek tartja.

Williams megkülönbözteti a természetes és az intézményi kötelezettségeket.⁷² A természetes kötelesség akkor merül fel, amikor x érdekei elegendőek ahhoz, hogy

⁷¹ WILLIAMS (57. lj.) 7–8.

⁷² WILLIAMS (57. lj.) 9–11., Elképzelhető, hogy ez a megkülönböztetés Rawlson alapul, aki megkülönböztette a természetes és politikai kötelezettségeket, a politikai kötelezettségek nála az igazságosság természetes kötelezettségein alapulnak, amelyet a normális körülmények között mindenkiben kifejlődő igazságérzet közvetít számunkra. Erre vonatkozóan lásd: TANYI Attila: „Erkölcsi igazolás és politikai kötelezettség” *Jogelméleti Szemle* 2004/4. 1–17.

x iránti kötelességeket alapozzanak meg. Például, amikor kötelességem, hogy ne kínozzam meg x-et, ezzel a kötelességgel x-nek tartozom, mert x jóléte súlyosan sérülne a kínzás miatt. X-nek ebben az esetben természetes joga vagy erkölcsi joga van arra, hogy ne kínozzák meg, nekem pedig természetes kötelességem arra, hogy x-et ne kínozzam meg.

Az intézményi kötelességről akkor beszélünk, amikor a kötelességet az intézmények hozzák létre. Ennek hiányában nem tartoznánk x-nek kötelességgel, mert x természetesen nem rendelkezik olyan tulajdonságokkal, amelyek alapján más feleknek kötelességei lennének. Ez nem jelenti azt, hogy x-nek nincs erkölcsi jelentősége, azt sem, hogy ne lennének x-szel kapcsolatos, nem irányított kötelezettségeink. Ez csupán annyit jelent, hogy x iránti kötelezettségünk legalább részben intézményi konstrukció. Ezen megkülönböztetés alapján azt mondhatjuk, hogy a radikális elmélet szerint csak azok lehetnek jogalanyok, akiknek az irányában természetes kötelezettségeink vannak. Az engedelkeny érdekelmélet alapján azonban állíthatják a RoN képviselői, hogy a természeti entitások intézményileg létrehozott jogalanyok lehetnek.

Williams szerint a megkülönböztetés hasonló az emberi jogok ortodox és politikai igazolásához: míg az ortodox értelmezés szerint az emberi jogoknak erkölcsi jogokon és alapvető emberi érdekeken kell alapulniuk, addig a politikai igazolás szerint az emberi jogok intézményi kontextusban és gyakorló szakemberek átgondolt ítéleteire hivatkozva is igazolhatóak. Ez az intézményi kötelezettség dimenziója tehát a természet jogainak politikai megközelítéseként is értelmezhető.⁷³

Az intézményi kötelezettség azért nem túl nagy engedmény Williams szerint, mert ezen kötelezettségek nem kevésbé fontosak, mint a természetes kötelezettségek, tehát nincs közöttük erkölcsi hierarchia. Vannak például olyan természetes kötelezettségek, amelyek túl gyengék ahhoz, hogy jogokat teremtsenek (mint a kötelességem, hogy hálát mutassak egy barátomnak valamilyen kedvessége miatt), és vannak olyan intézményi kötelezettségek, amelyek jelentős erkölcsi jelentőségűek, így például a szülő gyermektartási joga egy harmadik fél, a gyermek érdekein alapul, de az intézményi elismerés a szülőnek jár.

Másképp az, hogy egy kötelezettség intézményileg irányított, nem azonos azzal, hogy eleve intézményesen jön létre, ugyanis vannak olyan kötelezettségek, amelyek természetesen állnak fenn, de nem irányítottak, például az egészségügy biztosítására vonatkozó kötelezettség: amíg nem hozunk létre olyan intézményeket, amelyek ennek a kötelezettségnek a terhét viselik, addig ez a jog csupán retorikai. Hasonlóképpen, elismerhetjük a természeti entitások védelmének erkölcsi fontosságát (ezt senki sem vitatja), ez indokolhatja olyan intézmények létrehozását, amelyek a természeti entitásra irányítják a kötelességeket.

Összességében tehát Williams szerint ennek az olvasatnak az elfogadása nem kötelez minket arra, hogy a természeti entitások jogalanyiségének elismerését emberi érdekektől tegyük függővé. Attól ugyanis, hogy elismerjük, hogy ezen entitásokkal

⁷³ WILLIAMS (57. l.) 10., Az emberi jogok kétféle megközelítésére nézve lásd pl.: JAMES NICKEL: „Assigning Functions to Human Rights: Methodological Issues in Human Rights Theory” in Adam ETINSON (szerk.): *Human Rights: Moral or Political?* (Oxford: 2018) 145–159., <https://doi.org/10.1093/oso/9780198713258.001.0001>.

szembeni kötelezettségeink irányultságát nem természetes okok, hanem intézmények hozzák létre, és ezen kötelezettségek alapját nem az entitások jóléte képezi, ennek az alapnak nem kell instrumentális emberi érdeknek lennie. A természeti entitások jogalanyiséga mellett szólhatnak instrumentális érvek, úgy, minthogy a közvetlen kötelezettségek a legjobb módszerek a közösségi cselekvés ösztönzésére, vagy vállalatok felelősségre vonására, de lehetnek nem instrumentális okaink is, például az, hogy a jogok elismerése a legjobb módszere az entitások iránti tiszteletünk kifejezésére.

Williams a fenti gondolatmenetben az érdekelmélet egy olyan olvasatát mutatta be, amelyből levezethető a természeti ökoszisztémák jogalanyiséga. Ennek az engedelkeny olvasatnak az a legnagyobb ára, hogy koncepcionális engedményeket tartalmaz a természet érdekei rovására.

Én azonban azért tartom értékesnek, mert párhuzamot hoz az emberi jogok kétféle olvasatával, rámutat arra, hogy nem teljesen áll távol a gyakorlattól, hogy egy erős morális igény létrehívjon egy olyan koncepciót, amelynek morális igazolását nem mindenki fogadja el, mégis képes arra, hogy globálisan óriási hatást és számos jogalkotási eredményt érjen el.

Az eddigiekben a jogelméleti plauzibilitás iránti vágyat mindvégig az motiválta, hogy igényt tartunk a jogosultságok nyelvezetére a természettel kapcsolatos törekvéseink igazolásában, ezért azt vizsgáltam, hogy lehet-e a természetnek jogalanyiséga az uralkodó jogelméleti megközelítések alapján.

Csak hogy, léteznek olyan álláspontok is, amelyek szerint a természetnek nincs is szüksége a jogalanyiségra, így a továbbiakban bemutatom, hogy milyen érvek hozhatóak fel emellett az álláspont mellett, és próbálok arra is választ adni, hogy miért tarthatunk ki mégis a természet jogalanyiséga mellett.

III. 2. SZÜKSÉGES-E A TERMÉSZETNEK A JOGALANYISÁG?

Weis, amikor azt a kérdést teszi fel, hogy a természetnek egyáltalán szüksége van-e arra, hogy jogosultságokkal rendelkező jogalanyként ismerjék el, akkor azt vizsgálja, hogy kívánatos-e a jogok felőli megközelítés a természet számára a zöld normák előmozdítása érdekében.⁷⁴ Zöld normák alatt azokat a normákat érti, amelyek az ökoszisztémákat belső értékek hordozójaként tekintik, az értékek holisztikus megközelítését támogatják és olyan gyakorlatokat, amelyek ezen megközelítést előmozdítják. A lényeges kérdés tehát az, hogy a RoN valóban olyan transzformatív erejű-e, ahogy támogatói állítják, segítenek-e a politikai hatalomgyakorlás átalakításában, annak érdekében, hogy az, ha fokozatosan is, de jobban tükrözze a zöld normativitást.

Ennek a kérdésnek a megválaszolása érdekében Weis a RoN előnyeit összeveti a hátrányaival. Szerinte a jogok formájában való megfogalmazás egyik előnye, hogy azt üzeni, a jogok birtokosának érdekei önmagukban is figyelemre méltók, és ezért

⁷⁴ Lael K. WEIS – Robert MULLINS: „Does Nature Need Rights?” *Oxford Journal of Legal Studies* 2025/25/4. 839–871. 840., <https://doi.org/10.1093/ojls/gqaf021>.

többet érdemelnek, mint közvetett jogi védelmet. Weis azonban nem gondolja úgy, hogy a jogok szigorú értelemben véve szükségesek ezen cél elérésére, így például vannak olyan jogi keretek, amelyek a folyókat élőlényeknek vagy élő entitásoknak ismerik el, de nem jogokkal rendelkező joganynak. Ennél ígéretesebb válasz az, hogy a jogok alapvető szerepet játszanak a természet iránti kötelezettségek kialakításában. Ezt Weis a jogok igazoló funkciójának nevezi, mely arra utal, hogy ha valakit jogokkal ruházunk fel, ez okot ad arra, hogy másokat egy vagy több kötelezettség teljesítésére kötelezzünk. Ebből a szempontból látszólag a zöld normativitás előmozdításában a jogok kiemelt jelentőségűek, ugyanis a természet iránti kötelezettségek kialakításában alapvető szerepet játszanak.⁷⁵

Ez viszont erős feszültségben áll a zöld normativitás holisztikus szemléletével, mivel az individualitást, az egymással versengő egyéni és csoportos érdekeket hangsúlyozza, miközben e projekt az ökológiai közösség tagjainak egymástól való függését emeli ki, azt, hogy emberi jogok birtokosai nem a természet érdekeivel versengő egyének, hanem az ökológiai közösség tagjai. Weis példaként hozza a 2008-as ecuadori alkotmányos bevezetést, melynek az eredményeként meghozott új szabályokról Weis szerint nem mondható el, hogy az ecuadori kormány ökológiai jólét iránti aggodalmának kifejeződése volt, inkább a kormány bányászati tevékenység feletti ellenőrzését szolgálták. A civil társadalom által kezdeményezett ügyek szintén akkor voltak a legsikeresebbek, ha a természet érdekei összhangban álltak az antropocentrikus alkotmányos jogokkal, így a magántulajdonhoz, a tiszta és egészséges környezethez és a vízhez való jogot. Így bár ezen peres eljárások eredményei környezetvédelmi szempontból hasznosak voltak, ezek ára egy olyan normatív keret megerősítése volt, amely elsőbbséget biztosít az erőforrásokért folyó versengő igényekkel szemben. A gyakorlatban tehát a természet fogalma olyan lencseként működik, amelyen keresztül a különböző közösségek érdekei és jogai egymáshoz viszonyítva mérleghetők. Nem véletlen, hogy a kritikusok Ecuador RoN sikerét „a visszaélészerű alkotmányosság példájaként” emlegetik, ahol a jogokat autoriter politikai célok előmozdítására használják, és óvatosságra intenek, ha azt feltételezzük, hogy a RoN alkotmányba foglalása előmozdítja a zöld normativitást.

Weis ezért új megközelítést javasol, amelyet kormányzási paradigmának⁷⁶ nevez, és két összetevőjét azonosítja be: az egyik az alkotmányos vezérelvek szerepe.⁷⁷ Ezek olyan, az állam politikai hatalmi ágai számára előírt alkotmányos kötelezettségek, amelyek általában nem érvényesíthetők közvetlenül a bíróságokon. A másik a garanciavállaló intézmények szerepe, amelyek ezeket az alkotmányos vezérelveket támogatják, adott esetben kikényszerítik. Ezen intézményeknek beágyazottnak kell lenniük olyan értelemben, hogy a mindenkori kormány nem tudja őket könnyen

⁷⁵ WEIS–MULLINS (74. lj.) 841.

⁷⁶ WEIS–MULLINS (74. lj.) 862., Lael K. WEIS: „Greening Democratic Constitutionalism” *SSRN* 5482867 2025., <https://doi.org/10.2139/ssrn.5482867>.

⁷⁷ Az alkotmányos vezérelvekkel Weis egy másik írásában részletesebben foglalkozik: Lael K. WEIS: „Environmental constitutionalism: Aspiration or transformation?” *International Journal of Constitutional Law* 2018/7. 936–870. <https://doi.org/10.1093/icon/moy063>. Az erre vonatkozó koncepciójáról részletesebben magyarul: JAKKEL BARBARA: „Egy irány a globális környezeti válság megoldására” *Jogtudományi Közlöny* 2024/7–8. 373–381., <https://doi.org/10.59851/jk.79.07-08.7>.

megváltoztatni, ezáltal hatékonyabban tudnak érvényt szerezni az alkotmányos normáknak. Ezen garanciavállalók fokozatos normaváltozást érhetnek el, ami valószínűleg nem lenne lehetséges a bírósági mechanizmusok révén.

Weis a kormányzási paradigma jogelméleti alapjaként Raz belső kötelezettségekről szóló tanát hívja segítségül.⁷⁸ Raz meghatározása szerint a belső („intrinsic”) kötelesség olyan kötelezettség, amely nem jogokból származik, és nem is azok alapján igazolható. Ezen belső kötelezettségek a kollektív javak fogalmához kapcsolhatók. A kollektív javak olyan kapcsolatok vagy állapotok összességét jelentik, amelyeknek az értéke nem redukálható az egyéneknek az adott javak iránti érdekeire, ezek ugyanis nem származékos, hanem alkotó jellegű értelemben vett belső értékkel bírnak. A belső kötelességek a kollektív javakhoz kapcsolódó kötelezettségek egyik fajtája, amelyek e javakat magukban foglalják vagy azok értékét fejezik ki.

Raz ezt a barátsággal összefüggő kötelezettségek példájával teszi érthetővé. A barátság ugyanis olyan belső kötelezettségeket foglal magában, amelyek nem jogokon alapuló indokok. Például kötelességünk kárpótolni a barátainkat az általunk okozott kárért, függetlenül attól, hogy hibásak vagyunk-e. Ennek oka, hogy a barátság olyan kötelességekből áll, amelyek a másik iránti törődést fejezik ki (és a társadalmi konvenciók szerint a másoknak okozott kár megtérítése, függetlenül a hibáság kérdésétől, törődést fejez ki). Ugyan elismeri Raz, hogy a barátunk jóléte (érdekei) okot adhatnak arra, hogy cselekedjünk az érdekében, de azt állítja, hogy a kötelességünket a barátság jósága és nem a barátunk jogai indokolja. Így általánosságban a belső kötelességekről elmondható, hogy a jogokból származó kötelességektől eltérően nem értelmezhetők „bilincsként”, amely mások érdekeit hozzánk köti. Ezen kötelességek inkább a jó szolgálatára léteznek, annak értékét fejezik ki.

Van egy híres „utolsó ember” nevű gondolat kísérlet, amely Richard Routley-hez kötődik, és Weis szerint jól megragadja a természet iránti belső kötelezettségeinket.

Képzeljünk el egy olyan világot, ahol az emberiség szinte teljesen kihalt. Az emberi rendszerek összeomlottak, az egész Föld bolygón egyetlen ember maradt életben, nincs remény az emberi faj fennmaradására. Ha ez az utolsó ember elpusztítja a körülötte lévő természeti világot, vajon etikailag elítélhető-e ezért a tettéért? A válaszunk attól függ, hogy a természetről úgy vélekedünk, amely csupán az emberi célok szempontjából hasznos erőforrás, vagy pedig önmagában is értékesnek tartjuk.⁷⁹

Weis szerint a természet iránt is ilyen belső kötelezettség (ökológiai kötelezettség) terheli ezt az utolsó embert is, mivel az ökológiai jólét tagadhatatlanul a kollektív javak körébe sorolható, értéke nem redukálható az egyes egyének vagy akár fajok ökoszisztémákkal összefüggő érdekeire. Weis szerint a jogokhoz kapcsolódó megközelítésekhez hasonlóan az ökológiai kötelezettségek is magukban hordozzák azokat az értékeket, amelyek a természet elismeréséhez kapcsolódnak.

⁷⁸ WEIS–MULLINS (74. lj.) 868–870.; RAZ (49. lj.) 210.

⁷⁹ „Az utolsó ember” nevű Richard Routley-hez kötődő gondolat kísérlet korai változata az 1973-as Hamiltonban megrendezett új-zélandi Filozófia Konferencián hangzott el általa. Roger Lamb részletesen vizsgálja a gondolat kísérletet szövegében: ROGER LAMB: „The Last Man” *The Australasian Journal of Logic* 2018/15/2. 513–592., <https://doi.org/10.26686/ajl.v15i2.4871>.

Weis a fenti gondolatmenetben meglátásom szerint olyan ideális kormányzási modellt javasol, amelyben a belső, ökológiai kötelezettségek által motivált társadalom tagjai holisztikus természetközpontú erkölcsöt képviselve tudnak úrrá lenni a globális ökológiai válság kihívásain.

Csakhogya, meglátásom szerint a modelljével az a baj, hogy bár egy ilyen modellben a természet jogalanyiségének kérdése fel sem merül, azonban a RoN-konceptiót a jelenlegi keretek között kell értelmeznünk: többségében olyan országokban merül fel a természet jogalanyiséga, amelyek a jogosultságok, az emberi jogok, az egymással szembenálló, konkuráló érdekek, jogviták nyelvezetét beszélik. Ebbe a versenybe vagy beszáll a természet a jogalanyiség megadásával, vagy nem, utóbbi esetben szempontjai gyengébben tudnak érvényesülni. Ráadásul a kormányzási paradigma akkor is erőtlennek bizonyulhat, ha egy globális nagyhatalom úgy dönt, hogy nem tartja fontosnak a környezeti szempontokat és folyamatosan olyan döntéseket hoz, amely károsítja a természetet, és csak a globális környezetszennyező nagyvállalatoknak kedvez. Ha egy ilyen kormányzat széles körű felhatalmazással rendelkezik, gyakorlatilag bármit megtehet, csak idő kérdése, hogy a beágyazott garanciavállaló intézmények összetételét úgy változtatja meg, hogy azok neki kedvező döntéseket hozzanak. Amíg a környezetetika képviselői által előirányzott radikális szemléletváltás nem valósul meg, a Weis által javasolt célok számomra esetlegesnek tűnnek. Weis kérdésére válaszolva ezért úgy vélem, lehet, hogy a természetnek nincs szükségé a jogosultságok nyelvére, azonban nekünk szükségünk van rá annak érdekében, hogy olyan nyelven fogalmazzuk meg a természet védelmével kapcsolatos igényeinket, amelyet mindenki ért.

William Aiken a környezetvédelem emberi jogi megközelítésének vizsgálata kapcsán dolgozta ki a „turistaút” érvét, amely meglátásom szerint a RoN jogosultság alapú nyelvezetére is kiterjeszthető. Ennek lényege, hogy a jelenlegi globális környezetpolitika döntéshozói a jogosultságok nyelvét beszélik. Ezért amennyiben egy környezetvédő álláspont arra törekszik, hogy érveit figyelembe vegyék, a turistaúton kell haladnia (amely jelen esetben a jogosultság alapú megközelítés), vagyis azon az úton, amelyet mindenki ismer és használ, mivel amennyiben radikális, újjító gondolatokat fogalmaz meg, azt kockáztatja, hogy érvei marginalizálódnak, és nem fognak tudni hatást kifejteni.⁸⁰

Weisről összességében elmondható, hogy úgy véli, a jogosultságok nyelvét el kellene engednünk, mert másképp is szövetségessé tehető a jog a természet érdekeinek érvényre juttatása érdekében.

Látszólag amit Weis ígér, nagyobb konzisztenciát jelent, mert az ő értelmezésében visszalépés az individualisztikus szemlélet. Amennyiben azonban egy realista megközelítést teszünk magunkévá, állíthatjuk, hogy a természet jogalanyiséga ahhoz kell, hogy a jelenben úgy időzítsük az érveinket, hogy hatékonyak legyünk.

Ez továbbvisz arra a kérdésre, hogy milyen egyéb érvek szólnak a jogosultságok nyelve mellett.

⁸⁰ William Aiken: „Human rights in an ecological era” *Environmental Values* 1992/1/3. 191–203., <https://doi.org/10.3197/096327192776680061>.

A RoN képviselői jellemzően két érvet hoznak a jogosultságok nyelve mellett, ezeket Kurki szimbolikus és instrumentális érveknek nevezi.⁸¹

Az „instrumentális érv” szerint a jogi személyiség a környezetvédelem egyik eszköze, így a jogosultságokra a nyugati jog eszköztáráként kell tekintenünk, és amennyiben be akarunk lépni a „jogosultságok versenyébe”, elengedhetetlen, hogy a természetnek is elismerjük a jogait. Enélkül pl. egy folyó szennyezését nem tudnánk megakadályozni ameddig csak antropocentrikus érdekeket ismerünk el a folyóval kapcsolatban; ezt az érvet Stone is jól kifejtette.

A szimbolikus érv a törvényekben, alkotmányokban és más fontos jogi szövegekben használt nyelv értékességével függ össze: szimbolikus jelentősége van annak, amikor valamit a jogosultságok nyelvén ismerünk el, úgymondhatnánk, hogy a jogosultságok a jelentőség bélyegét hordozzák. Amikor például egy adott jogrendszer a heteroszexuális párok számára elismeri a házasság intézményét, míg a homoszexuális párok számára csupán a bejegyzett élettársi kapcsolatot, amennyiben e két jogintézmény ugyanazon jogokkal és kötelezettségekkel ruházza fel a párokat, mégis szimbolikus jelentősége van annak, hogy a házasságkötés jogát félreteszi a heteroszexuális párok számára. Ugyanígy szimbolikus jelentőségű, amikor egy joghatóság elismeri bizonyos ökoszisztémák jogait: azt az üzenetet közvetíti egy ilyen szabályozás, hogy a természetet nem szabad kizsákmányolni.

Ehhez egy további szempontot tennék hozzá (Weis alapján): ha egy személynek joga van valamire, akkor ez a legjobb okot adja arra, hogy másokat egy vagy több kötelezettség teljesítésére kötelezzünk.⁸² A jogosultságok tehát azért nagyon fontosak, mert a kötelezettségeink legjobb igazolását adják. Ezért, kiindulva a gyerekek jogainak vitájából, bár létezik olyan álláspont, amely szerint a szülők kötelezettségein nem változtat, hogy egy adott jogrendszer a gyermekek jogait elismeri vagy nem,⁸³ a jogosultságok nyelvének fejlődése épp azt mutatja, hogy egy ügyet előrébb visz, felértékel, ha az ügy alanyainak érdekeit a jogosultságok nyelvén fogalmazzák meg. A gyermekek jogainak fejlődésében például – amelynek eredményeképp ma már a világ 196 országa részese a Gyermekjogi Egyezménynek⁸⁴ – a jogok biztosítása azzal járt, hogy a gyermekek a helyzetükből adódó kiszolgáltatott, hátrányos pozíció ellenére a jogosultságok révén mellérendelt pozícióba kerültek, szempontjaikat a szülőhöz képest önállóan értékeli. Stone hasonló okokból érvelt amellett, hogy miért van különbség a természet jogi és nem jogi védelme között.

⁸¹ KURKI (50. lj.) 2–4.

⁸² WEIS–MULLINS (74. lj.) 841.

⁸³ Győrfi azt írja, hogy „a szülőnek a gyermekével szembeni kötelezettsége, hogy gondoskodik róla, nem lesz erősebb attól, hogy azt a jogosultságok és nem az érdekek és kötelezettségek nyelvén fejezzük ki; a jogosultság kifejezéssel legfeljebb retorikailag nyomatékosítjuk a már egyébként is meglévő kötelezettség erejét, de nem adunk új érvet a már meglévőkhöz.” Győrfi (10. lj.) 57.

⁸⁴ Az egyezmény szövegét magyarul az 1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről c. jogszabály tartalmazza.

IV. ÖSSZEFOGLALÁS, KÖVETKEZTETÉSEK

A fenti gondolatmenetben a természet jogalanyiségének jogelméleti kérdésfeltevéseit gyűjtöttem össze. Első körben láthatóvá vált, hogy a RoN-konceptió egy olyan dinamikusan teret nyerő kezdeményezés, amelyet már nem értékelhetünk tőlünk távoli, egzotikus országok joggyakorlataként, ezért foglalkoznunk kell vele. A továbbiakban az egyik, általam alaposan megvizsgált kérdés az volt, hogy egy plauzibilis jogelméleti álláspont keretei között védhető-e az, hogy a természet jogalany. A jogelmélet az érdek- és az akaratelmélet keretei között vizsgálja ezt a kérdést. Az akaratelmélet nem segít a RoN-konceptió jogelméleti igazolásában, így képviselőinek mindenképpen az érdekelmélet felé kell fordulniuk. Benatar érdekefelosztásából látható, hogy a természeti entitásoknak is vannak érdekei, a kérdés innentől az, hogy a jogilag értékelhető érdekek körét hogyan állapítjuk meg. Raz a végső értékességhez köti a jogalanyiságot, Kramer, Singer, Feinberg és az érdekelmélet képviselőinek többsége az érzőképesességhez (amely Kramer szerint a végső értékesség feltétele). Bár a RoN híveit ez nem hozza zavarba, mert általában úgy vélik, ha a meglévő jogi keretek megadják a természetnek a jogosultságot, akkor kijelenthető, hogy vannak jogosultságai a természetnek. Meglátásom szerint azonban ennyivel nem intézhetjük el a választ, így továbbgondoltam a plauzibilitás igénye mentén a RoN lehetséges érveit: vagy azt kell vitatnia a RoN képviselőinek, hogy az érzőképesesség a kritériuma a jogalanyiságnak, vagy azt, hogy ilyenekkel a természeti ökoszisztémák nem rendelkeznek. Mivel mindkét álláspont képviselője nehézségekkel jár, egy harmadik utas megoldást javasoltam Williams alapján, amely Raz érdekelmélete engedékeny olvasatának segítségével kísérletet tesz arra, hogy plauzibilis érdekelméleti keretek között igazolja a RoN-konceptió elméleti felvetéseit. Williams megközelítése az emberi jogok politikai koncepciójának analógiájára létrehozza a természet jogainak politikai olvasatát, amely a RoN-szkeptikusok és hívek között kompromisszumot jelenthet. Mivel úgy találtam, ezen olvasat segítségével igazolható a természet jogalanyiséga, a következő kérdésem az volt, hogy egyáltalán szüksége van-e a természetnek a jogalanyiségra, előrébb viszi-e a hatékonyabb környezetvédelem ügyét ez a megközelítés. Ehhez Weis gondolatait hívtam segítségül, aki nemmel válaszol erre a kérdésre, én azonban vitattam az ennek alátámasztására hozott érveit.

Végül a jogosultságok nyelvén rejülő lehetőségek természet védelmében való kiaknázása mellett hoztam fel érveket, Aiken „turistaút-érve”, valamint az instrumentális, szimbolikus és igazoló érvek mentén.

Nem törekedtem arra, hogy egyértelműen állást foglaljak amellett, hogy adjunk-e jogokat a természetnek, láthatóvá vált, hogy ez a vita nagyon összetett: még az érdekelmélet felől is nehezen igazolható a természet jogalanyiséga, sőt, akik nem akarnak az individualisztikus jogász nyelvvezettel kompromisszumot kötni, azt is vitatják, hogy egyáltalán hozzájárul-e a természet hatékonyabb védelméhez a jogalanyiségének elismerése. Elsősorban realista érveket hoztam fel a RoN és a jogosultságok nyelvének használata mellett, mindemellett fontos lenne vizsgálni azt is, hogy a gyakorlatban mennyire sikeresek ezek a törekvések, és mi a sikeresség kritériuma.

Ami az etikai kérdésfeltevéseket illeti, további meglátást tennék a szöveg gondolatmenetéhez. Weis feltette a kérdést, hogy az utolsó ember példájában hogyan is viszonyulunk a természethez. A példa nagyon jól rámutat arra, hogy amennyiben úgy véljük, a természet önmagában nem értékes, elpusztítjuk, ha viszont önmagában, függetlenül a számunkra biztosított szolgáltatásaitól, értékesnek tartjuk, abban az esetben megőrizzük.

Úgy vélem, ez a példa teljesen eltávolít minket a valós, gyakorlati kérdésfeltevéseinktől. A valóságban ugyanis nem tudjuk a természetet a mi érdekeinktől függetleníteni. Legfeljebb akkor tudnánk, amennyiben – hogy egy ugyancsak disztópikus példával éljek – olyan technikai fejlettségi szintre érjünk el, amelyben semmilyen formában nincs szükségünk többé a természetre, se a vízre, se az oxigénre, se a földre stb. Bár ebben az esetben is hivatkozhatnánk a biophiliára, amely az embernek a természethez fűződő pszichológiai viszonya alapján továbbra is elkötelezhet minket a természet életben tartása mellett.⁸⁵ Ameddig azonban az általam kitalált példa nem a valóság, addig emberi motivációk mindig szólnak a természet fenntartása mellett. Weis jól bemutatta, hogy az általa vizsgált esetekben azok a RoN-kezdeményezések voltak a sikeresek, amelyek esetében a természeti és emberi érdekek egybeestek. Létezik olyan álláspont is, amely szerint a sikeres RoN-kezdeményezések hátterében többségében a helyi őslakos közösségek erős lobbija és sajátos, természethez fűződő vallásos kapcsolata, annak deklarálása járult hozzá.⁸⁶ Ez látszólag azt eredményezheti, hogy az antropocentrizmus elkerülhetetlen, ez viszont csak akkor van így, ha az antropocentrizmust mindenképp valamilyen negatív jelzőként használom. Ez már etikai kérdés, de hozzátennem, Hayward is megkülönböztette a jó és rossz antropocentrizmust.⁸⁷ Ezt továbbgondolva, a RoN-konceptciónak is van olyan olvasata, amely antropocentrikus motivációkból vezeti le a természet jogalanyiságát. Ezt bizonyítja az is, hogy ha megvizsgáljuk a legsikeresebb RoN-eredményeket, a mozgalom eredményeként jogalanyiságot elnyert ökoszisztémák sorát (folyókat, tavakat,

⁸⁵ Kovács (19. l.) 80. A „biophilia” kifejezés Edward O. Wilson *Biophilia* c. 1986-os könyvéből ered, Wilson vizsgálta részletesen az ember természetszeretetének környezeti-konzekvenciáit.

⁸⁶ Ugwu (29. l.).

⁸⁷ Hayward szerint az antropocentrizmus két dolgot jelent: a saját faj szeretetét (ez tekinthető az antropocentrizmus „gyenge”, jóindulatú változatának), valamint a más fajokkal szembeni megkülönböztetést („erős antropocentrizmus”). Az első esetben az emberi jólét iránti aggodalom természetesnek tekinthető, mivel a saját fajunkkal való törődés együtt jár azzal, hogy elismerjük: az ember boldogulásához kiegyensúlyozott, egészséges és természetesen bőséges természetre van szükség. Valójában minden faj önző a tekintetben, hogy fenn kell tartania és táplálnia magát, szaporodnia kell, vagyis törődik saját magával. Ez továbbá azt is feltételezi, hogy bár az antropocentrikus és nem antropocentrikus emberek különböznek, de minden ember törekszik arra, hogy megőrizze azt a környezetet, amelytől létezése függ. Ezt nevezik konvergenciaelméletnek, amely szerint a környezetvédelem esetén az antropocentrikus és ököcentrikus motivációk a gyakorlatban ugyanazokat a célokat érik el. Az erős antropocentrizmus esetén az emberi érdekekkel való törődés más fajok érdekeinek kizárásával vagy azok rovására történik. Ez az antropocentrizmus számos környezeti problémában játszik központi szerepet. Lásd Tim HAYWARD: „Anthropocentrism: A Misunderstood Problem” *Environmental Values* 1997/6/1. 49–63., <https://doi.org/10.3197/09632719776679185>, valamint Helen KOPNINA: „Anthropocentrism and Posthumanism”, <https://doi.org/10.1002/9781118924396.wbiea2387> in Hilary CALLAN (szerk.): *The International Encyclopedia of Anthropology* (John Wiley & Sons: 2020), <https://doi.org/10.1002/9781118924396>.

lagúnákat, erdőket, anyaföldet), olyan kép bontakozik ki előttünk, amelyben minden esetben valamilyen emberi szempontok szerint kiemelt fontosságú természeti képződmény kapott erősebb védelmet. Ez úgy tűnik, létrehoz egy etikai inkonzisztenciát, egyrészt, mert emberi érdekek szerint válogatunk a mi szempontunkból fontosnak tartott entitások között, miközben az ököcentrikus világnézet szerint az emberi érdekeknek nincs kiemelt jelentőségük. Másrészt, a jogosultságok individualisztikus, érdekeket egymással szembeállító nyelvét használjuk egy holisztikus perspektíva érvényre juttatásának érdekében.

Ezek az elvi inkonzisztenciák azonban meglátásom szerint nem vitatják el a RoN hatékony környezetvédelmi eszközként való alkalmazhatóságát. Inkább arra erősít rá, hogy a természet jogainak politikai koncepciója valódi kompromisszum lehet.

Azt is figyelembe kell vennünk – és ez válasz arra az inkonzisztenciára, amely abból adódik, hogy a természet jogainak a jogfilozófiai gyengeségei ellenére jelentős térnyerése figyelhető meg –, hogy az ökológiai válság a tekintetben teljes mértékben antropocentrikus dilemma, hogy az ember végességtudatával való szembeesülést, az emberi faj pusztulása miatti egzisztenciális félelmet hozza elő, arra keres megoldást. Ezért a megoldást, bármennyire arról szól, hogy átértékeljük az ember természethez fűződő viszonyát, nem tudjuk teljesen függetleníteni az ember élni akarásától, épp ez adja a motivációt és a RoN elsőprő sikerét, ezt a RoN képviselőinek is figyelembe kell venniük.

Az emberi jogok második világháború utáni térnyerése valójában sok szempontból hasonlít a RoN mozgalomhoz. Mindkét esetben közös, hogy valamilyen jelentős morális válság következett be, amelyre újfajta megközelítéssel igyekeztek válaszolni. Williams abból a szempontból is jó párhuzamot hoz, hogy valójában az emberi jogok ortodox megközelítését, univerzalisztikus moralitását is sokan vitatják, ez azonban nem szabott gátat a koncepció terjedésének. A természet jogaira is ilyen feltörekvő koncepcióként tekinthetünk, amelynek, bár jogelméleti plauzibilitása érdekében engedményeket kell tennie és elfogadnia, hogy a természet jogai legalább részben intézményi konstrukció eredményei, ám a jogosultságok nyelvéről nem kell és nem is szabad lemondania, mert az jelenleg a természet iránti kötelezettségeink legjobb, legerősebb igazolását adja.